

**OD FRAGMENTACIJE DO SARADNJE:
VISOKO OBRAZOVANJE, ISTRAŽIVANJE I RAZVOJ
U JUGOISTOČNOJ EVROPI**

Autori

Toby Linden i Nina Arnhold, sa Kirillom
Vasilievim

June, 2008

Od fragmentacije do saradnje:
visoko obrazovanje, istraživanje i razvoj
u jugoistočnoj Evropi

(From Fragmentation to Cooperation:
Tertiary Education, Research and Development
in South Eastern Europe)

Autori

Toby Linden i Nina Arnhold, sa Kirillom Vasilievim

Seriju radnih dokumenata o obrazovanju objavljuje Jedinica za obrazovanje u Svjetskoj banci (HDNED). Ona obezbjeđuje kanal za osoblje i konsultante Svjetske banke, za objavljivanje i raspodjeljivanje preliminarnih nalaza iz oblasti obrazovanja, radi podsticanja diskusije i razmjene ideja unutar Svjetske banke i u široj razvojnoj zajednici. Dokumenti iz ove serije nisu zvanične publikacije Svjetske banke. Nalazi, tumačenja i zaključci izraženi u ovim dokumentima predstavljaju u potpunosti nalaze, tumačenja i zaključke autora i ne bi trebalo da se na bilo koji način pripisuju Svjetskoj banci, organizacijama povezanim sa njom ili članovima njenog borda izvršnih direktora ili zemljama koje oni predstavljaju. Kopije ove publikacije mogu se dobiti u štampanom obliku preko Savjetničke službe za obrazovanje (Education Advisory Service, eservice@worldbank.org), a u elektronskom obliku preko internetske prezentacije Svjetske banke (www.worldbank.org/education).

Translated from the original version entitled *From Fragmentation to Cooperation: Tertiary Education, Research and Development in South Eastern Europe* by Tijana Medic.

Copyright © 2008
International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank
(Međunarodna banka za obnovu i razvoj / Svjetska banka)
Juni 2008. godine
Washington, DC, SAD

Sadržaj

Priznanja	v
Akronimi	vi
Rezime	vii
Uvod	1
I. Stanje stvari	5
II. Šta treba da se uradi?	23
III. Implementacija promjena kroz regionalnu saradnju	39
Aneks 1. Indikatori Lisabonskog programa	42
References	44

Slike

Slika 1. Struktura plata u odnosu na stepen obrazovanja u Hrvatskoj, 1998–2002.....	6
Slika 2a. Studenti u visokom obrazovanju (ISCED 5A) u Hrvatskoj, 1991–2004.....	7
Slika 2b. Studenti u visokom obrazovanju u Srbiji , 1990–2005. godine.....	7
Slika 3. Diploma visokog obrazovanja u Srbiji, 2000-2005. godine	8
Slika 4. Stope upisa u visokom obrazovanju u jugoistočnoj Evropi, 2005. godine.....	10
Slika 5. Raspodjela upisa u visoko obrazovanje u srednjoj i istočnoj Evropi, 2004–2005. godine	12
Slika 6. Potrošnja na obrazovne institucije izražena kao procenat BDP-a u izabranim zemljama	17
Slika 7. Ukupna potrošnja na istraživanje i razvoj (General Expenditures on Research and Development,GERD) u izabranim zemljama, 2004. godine	19
Slika 8. Broj istraživača na 1.000 radnika u radnoj snazi, za izabrane zemlje, 2003. godine	21
Slika 9. Bruto domaća potrošnja na istraživanje i razvoj, za izabrane zemlje, za različite godine (u milionima €)	21
Slika 10. Potrošnja na istraživanje i razvoj u regionu SEE izražena kao procenat BDP-a, za period 1999–2004. godine	22
Slika 11. Neuravnoteženi sistemi visokog obrazovanja: Slučaj Bosne i Hercegovine.....	26

Tabele

Tabela 1. Uspješnost zemalja regiona SEE i CEE,	2
Tabela 2. Premije za platu koje donosi univerzitetsko obrazovanje u odnosu na osnovno obrazovanje,	5
Tabela 3. Strani studenti upisani u zemljama regiona SEE i građani zemalja regiona SEE upisani izvan svoje zemlje porijekla.....	13
Tabela 4. Prosječan broj prijava za patente u Evropskom uredu za patente (European Patent Office) na 100.000 stanovnika u zemljama regiona SEE, 1997–2003. godine	20

Okviri

Okvir 1: Bolonjski proces	32
---------------------------------	----

Priznanja

Ovaj dokument pripremili su Toby Linden i Nina Arnhold, oboje viši specijalisti za obrazovanje u Jedinici za Sektor za razvoj ljudskih potencijala u Regionu Evrope i srednje Azije (Europe and Central Asia Human Development Sector Unit) Svjetske banke. Kirill Vasiliev je obezbijedio značajnu podršku u prikupljanju podataka. Pozadinske dokumente pripremili su konsultanti Marek Kwiek i Klaus Schuch. Autori su žele da izraze svoju zahvalnost za komentare koje su obezbijedili Jamil Salmi (Vodeći specijalista za obrazovanje, Tim za obrazovanje Svjetske banke), Ardo Hansson (Vodeći ekonomist, Jedinica za smanjenje siromaštva i ekonomsko upravljanje Regopna Evrope i srednje Azije - Europe and Central Asia Poverty Reduction and Economic Management Unit, Svjetska banka) i David Crosier (Evropsko udruženje univerziteta - European University Association), koji su izvršili pregled na istom nivou (peer review). Tim je posebno zahvalan za vrijedne povratne informacije o nacrtu završnog izvještaja koje su primljene na dva konsultaciona sastanka u toku novembra 2007. godine: jedan u centrali Svjetske banke, sa stručnjacima Svjetske banke za visoko obrazovanje; a drugi u briselskoj kancelariji Svjetske banke, sa vanjskim panelom, uključujući sljedeće: Sjur Bergen (Vijeće Evrope), David Crosier, Alojz Kralj (Univerzitet u Ljubljani), Melita Kovačević (Univerzitet u Zagrebu) i Klaus Schuch (Centar za društvene inovacije - Center for Social Innovation, Beč). Tekst je lektorisala Peggy McInerny. Mamta Murthi, menadžer sektora obrazovanja, obezbijedio je znatne inpute i usmjeravanja, zajedno sa Orsalijom Kalantzopoulos i Jane Armitage, direktorima za zemlje, takođe iz Svjetske banke.

Akronimi

CEE	Central and Eastern Europe (Srednja i istočne Evropa)
ERI-SEE	Education Reform Initiative of South East Europe (Inicijativa za reformu obrazovanja jugoistočne Evrope)
EU	Evropska Unija
EUA	European University Association (Evropsko udruženje univerziteta)
LFS	Labor Force Survey (Anketa o radnoj snazi)
QA	quality assurance (osiguravanje kvaliteta)
RCC	Regional Co-operation Council (formerly the Stability Pact) (Regionalno vijeće za saradnju – ranije Pakt stabilnosti)
R&D	research and development (istraživanje i razvoj)
SEE	South Eastern Europe (Jugoistočna Evropa)

Rezime

Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, bivša jugoslovenska republika Makedonija i Srbija — same sebe u sve većoj mjeri definišu u odnosu na proširivanje Evropske Unije (EU). Ta referentna tačka obezbjeđuje realnu, ali ipak i ambicioznu, perspektivu za posmatranje njihovog budućeg političkog i ekonomskog razvoja. U tom smislu, te zemlje idu putem kojim su već prošle druge zemlje regiona jugoistočne Evrope (South East Europe, SEE), konkretno Bugarska, Rumunija i Slovenija, koje su već postale članice EU. Ključni uslov za to da zemlja postane članice EU je postojanje tržišne privrede koja je konkurentna unutar EU. Visoko obrazovanje i istraživanje i razvoj doprinose ekonomskom rastu i konkurentnosti, obezbjeđujući visoko stručne diplomirane studente, spremne da preuzmu svoju ulogu u otvorenoj privredi i demokratskom društvu, kao i stvarajući, prenoseći i prilagođavajući znanje.

Cilj ovog dokumenta je analiziranje situacije u zemljama Balkana, okvirna identifikacija pravaca za reformu politika u visokom obrazovanju i istraživanju i razvoju, te identifikacija opcija za podršku Svjetske banke tim zemljama, kako kroz projekte na nivou pojedinih zemalja, tako i kroz različite tipove regionalne saradnje.

Stanje stvari

Privrede regiona već obezbjeđuju nagrade pojedincima za njihov nivo ostvarenog obrazovanja, a postoji znatna razlika u nivou ishoda na tržištu rada između onih koji imaju visoko obrazovanje i onih koji ga nemaju. Postoje i znaci da uspješnije kompanije u regionu traže snažnije vještine i znanja među zaposlenima – konkretno, vještine i znanja koja se dobijaju visokim obrazovanjem – kao dio svoje strategije konkurentnosti.

Međutim, obezbjeđivanje radne snage sa visokokvalitetnim vještinama i znanjima i univerzitetskim kvalifikacijama radi zadovoljavanja tog rastućeg stepena potražnje u zemljama Balkana je slabo. Te zemlje takođe izvještavaju o stagnaciji ili čak smanjivanju broja diplomiranih studenata sa naprednim diplomama na nivou magistara ili doktora. Za talentovane ljude iz tih zemalja je vjerovatnije da će napustiti svoju zemlju i potražiti šansu negdje drugdje, nego za građane drugih evropskih zemalja.

Zemlje Balkana će se u toku srednjoročnog perioda suočavati sa značajnim preprekama za povećavanje broja diplomiranih visokoobrazovanih ljudi. Najprije, stope upisa u srednje

obrazovanje i, u određenim zemljama jugoistočne Evrope (South Eastern Europe, SEE), u visoko obrazovanje, relativno su niske. Ipak, čak i takve stope upisa navode na pogrešne zaključke, pošto skrivaju veoma niske stope diplomiranja na univerzitetima. Drugo, znatan rast stopa upisa u privatne institucije nije nadoknadio slab priliv diplomiranih studenata iz institucija javnog visokog obrazovanja – za razliku od situacije u mnogim zemljama srednje i istočne Evrope. Treće, očekuje se da će zemlje regiona SEE proći kroz znatno smanjenje veličine dobnih skupina koje pohađaju sve faze obrazovanja.

Zemlje Balkana se, prema tome, suočavaju sa znatnim problemima vezanim za kvalitet visokog obrazovanja. Iako dobri podaci za upoređivanje ne postoje, studije institucija konsistentno izvještavaju o tome da preovlađuju zastarjele tehnike predavanja i ispitivanja. Procedure za interno i eksterno osiguravanje kvaliteta su, u velikoj mjeri, neefikasne i neusklađene sa novijim dešavanjima u Evropi.

Ono što predstavlja temelj svih tih problema je institucionalna struktura sa snažnim, u velikoj mjeri autonomnim, fakultetima unutar javnih univerziteta. Postoji nekoliko uspješnih priča o pravnoj integraciji univerziteta, kao što je slučaj Univerziteta u Tuzli u Bosni i Hercegovini. Međutim, zakoni koji imaju za cilj integraciju institucija su u zemljama regiona SEE, u opštem slučaju, relativno novog datuma i, kao i slični zakoni u drugim zemljama, nisu uvijek bili djelotvorni,

U poređenju sa situacijom u drugim evropskim zemljama, javna potrošnja na institucije visokog obrazovanja je niska, ako se izrazi kao procenat BDP-a. Štaviše, ni javni ni privatni izvori finansiranja ne predstavljaju za fakultete poticaj da unaprijede efikasnost i stope diplomiranja. Javne institucije su bile u mogućnosti da povećaju prihode kroz naplatu školarina; međutim, to je za institucije predstavljalo samo podsticaj da zadrže studente u sistemu i, prema tome, dovelo je do smanjivanja efikasnosti.

Sistemi visokog obrazovanja u regionu SEE ne obezbjeđuju dovoljan broj diplomiranih studenata sa visokokvalitetnim vještinama i znanjima, a oni koji diplomiraju slabo su pripremljeni da daju doprinos konkurentnosti svojih zemalja kroz apsorbovanje znanja i inovacije. Štaviše, postoje i značajna ograničenja vezana za potražnju za istraživanjem i razvojem u privatnim kompanijama. Ulazna strana postojećih sistema istraživanja i razvoja otkriva sličnu priču, pošto postoji relativno mali broj istraživača, a potrošnja na tu oblast je katastrofalno niska.

Šta treba da se uradi?

Ključni uslov za rješavanje problema opisanih u prethodnom dijelu teksta je organizaciono restrukturiranje javnih univerziteta. Uz to, javni sistemi finansiranja treba da obezbjeđuju podsticaje za te institucije, kako bi one ispunjavale svoje odgovarajuće misije vezane za jačanje konkurentnosti i socijalne kohezije. Ti ciljevi će zahtijevati sve veći stepen prelaska na sisteme finansiranja zasnovane na uspješnosti. Javne subvencije za univerzitetske školarine bi, na primjer, trebalo da budu usmjerene na studente iz siromašnijih sredina i, u toku dugoročnijeg perioda, vezano sa sistemima zajmova za studente. Takve promjene će zahtijevati političku odlučnost vlada i značajno jačanje menadžerskih kapaciteta u javnim univerzitetima.

Zemlje regiona SEE imaju neuravnotežene sisteme visokog obrazovanja. Jedan jedinstveni univerzitet (u tipičnom slučaju smješten u glavnom gradu) dominira cijelim sistemom u smislu upisa i resursa. Izazov za srednjoročni period je razvoj dovoljnog broja djelotvornih i sveobuhvatnih univerziteta. U toku dugoročnog perioda potrebno je razviti uravnoteženije sisteme visokog obrazovanja koji zadovoljavaju različite potrebe (uključujući i različite potrebe za pod-državnom nivou), uključujući ojačani sektor politehničkih i specijalizovanih institucija visokog obrazovanja.

Učešće pojedinačnih zemalja u Bolonjskom procesu, koji ima za cilj povećavanje kompatibilnosti diploma visokog obrazovanja iz cijele Evrope i omogućavanje mobilnosti,¹ predstavlja za njih veliku priliku za poboljšavanje kvaliteta predavanja i učenja na univerzitetima, priliku koja tek treba da bude iskorištena u dovoljnoj mjeri. Previše pažnje se poklanjalo birokratskim promjenama unutar univerziteta, a nedovoljno izmjenama nastavnog plana i programa i predavačke prakse. Sistem za osiguravanje kvaliteta u svakoj od zemalja regiona takođe zahtijeva da mu se hitno posveti pažnja, kako bi se osigurala adekvatna ravnoteža između preuzimanja odgovornosti i autonomije.

Ne postoji jedan jedinstveni recept za ulogu privatnih institucija. Možda će najveći doprinos privatnog sektora biti promovisanje diverziteta institucija visokog obrazovanja. Taj ishod će zahtijevati da državni sistemi osiguranja kvaliteta, a akreditacija konkretno, podrže

¹ Bolonjski proces je sveobuhvatan proces reforme evropskog visokog obrazovanja koji sada uključuje 46 zemalja. Bolonjski proces ima za cilj, između ostalog, uspostavljanje strukture sa tri ciklusa (tj. “bachelor’s” (diplomirani), “master’s” (magistar) i “doctorate” (doktor)), kompatibilnosti diploma i akademske mobilnosti. Vidjeti internetsku prezentaciju Bolonjskog procesa na adresi <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/about> (pristupljeno maja 2008. godine).

institucionalni diverzitet. Pri kreiranju takvih sistema vlade će, međutim, morati da riješe problem vezan za činjenicu da većina nastavnog osoblja u privatnim institucijama već ima ugovore sa javnim institucijama.

Zemlje regiona SEE se suočavaju sa višestrukim izazovima vezanim za unapređivanje svojih sistema istraživanja i razvoja, ali temelji za njihovu dugoročnu djelotvornost moraće da se uspostave sada. U kratkoročnom periodu, naglasak bi trebalo da se stavi na prilagođavanje postojećeg znanja, umjesto na inovacije i stvaranje novog znanja. Da bi se postigao taj inicijalni cilj, najviši stepen prioriteta u vezi sa istraživanjem i razvojem bi trebalo da se da jačanju vezan između javnih univerziteta i privatnih preduzeća, pošto je najveći doprinos koji sektor istraživanja može da obezbijedi za zemlju upravo pružanje podrške kompanijama pri usvajanju i prilagođavanju novih ideja i tehnologija iz drugih okruženja. U isto vrijeme, privatno finansiranje za istraživanje i razvoj treba da se drastično poveća, kao i stepen zapošljavanja istraživača u privatnom sektoru. Na kraju, javno finansiranje istraživanja i razvoja treba da bude djelotvornije usmjeravano, ako je moguće kroz partnerstva privatnog i javnog sektora. Srećom, mnoge zemlje širom svijeta imaju uspješna iskustva u implementaciji takvih partnerstava javnog i privatnog sektora, koja postoje u mnogo različitih oblika.

Usmjeravanje pažnje na primijenjena istraživanja u neposrednoj budućnosti pomoći će pri unapređivanju osnovnih istraživanja u toku dugoročnijeg perioda. Međutim, smanjivanje prioriteta koji javno finansiranje sada daje osnovnim istraživanjima iziskivaće nove pristupe imenovanju i napredovanju osoblja u univerzitetima. U periodu za koji je moguće praviti predviđanja, zemlje regiona SEE neće biti u mogućnosti da postignu izuzetne rezultate u istraživanjima u više od tek par konkretnih oblasti, za svaku zemlju, tako da će za vlade predstavljati veliki izazov da odluče o tome u koje oblasti je opravdano investirati. Postoje dva načina da vlade izvrše podjelu rizika i povećaju prilike za istraživanje i razvoj: uključivanje privatnog sektora u donošenje tih odluka, pošto je on u sposobniji za identifikaciju oblasti koje mogu donijeti dodatnu vrijednost za njegov rad; ili saradnja sa drugim zemljama i institucijama radi dijeljenja resursa (npr. ljudi, opreme i ideja). Posebna pažnja treba da bude posvećena budućoj podršci za mlade istraživače i njihovom statusu unutar sistema istraživanja i razvoja.

Implementacija promjena kroz regionalnu saradnju

Realizacija reformskog programa koji je okvirno dat u prethodnom dijelu teksta će zahtijevati vrijeme i znatne dodatne resurse, što predstavlja argument za dobro dizajniranu strategiju implementacije i podjelu troškova kroz regionalnu saradnju. Svjetska banka može igrati ulogu u podsticanju tog reformskog programa, u saradnji sa drugim regionalnim akterima. Preduslov za bilo kakvu regionalnu saradnju je da ona bude što je moguće jednostavnija i usmjerenija, što znači da broj različitih tipova aktivnosti i rad koji se pokušava u okviru svake od njih moraju biti strogo ograničeni. Tako određivanje može se, naravno, izvršiti samo kroz dijalog sa zemljama koje su uključene. Međutim, na osnovu svojih iskustava, Svjetska banka ima očekivanja u vezi sa načinom na koji se potencijal operacija zasnovanih na zajmovima može iskoristiti za izazivanje važnih promjena u univerzitetskim sistemima.

Svjetska banka bi mogla da predloži dvije vrste aktivnosti koje odgovaraju dvjema različitim vrstama saradnje između zemalja u regionu SEE. Koordinirane aktivnosti su u suštinskom smislu državne po karakteru, ali rješavaju pitanja sa kojima se suočavaju sve zemlje u regionu, pa se zbog toga njima može pristupiti na način koji podrazumijeva saradnju, pri čemu bi više zemalja radilo zajedno i pri čemu bi te zemlje učile jedne od drugih. Integrisane aktivnosti *zahtijevaju* regionalni pristup da bi bile djelotvorne i mogle bi se sprovesti tako da zemlje u regionu rade u potpunosti u saradnji jedne sa drugima.

Svjetska banka namjerava da iskoristi ovaj analitički dokument kao osnovu za diskusije na tu temu sa zemljama regiona SEE. Te diskusije će imati za cilj potvrđivanje dokaza i argumenata koji su predstavljeni i identifikaciju načina za pružanje podrške zemljama u napredovanju u implementaciji reformi visokog obrazovanja i istraživanja i razvoja.

Uvod

Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, bivša jugoslovenska republika Makedonija i Srbija (tj. sve zemlje u regionu SEE) same sebe u sve većoj mjeri definišu u odnosu na proširivanje Evropske Unije (EU). Ta referentna tačka daje realnu, ali ipak ambicioznu perspektivu za posmatranje njihovog budućeg političkog i ekonomskog razvoja. U tom smislu, one idu istim putem kojim su već prošle druge zemlje regiona SEE, konkretno, Bugarska, Rumunija i Slovenija, koje su već postale članice EU. Lisabonski proces, kroz koji zemlje EU imaju za cilj da postanu najkonkurentniji region svijeta, takođe predstavlja okvir za ekonomski razvoj svih zemalja zapadnog Balkana.

Ključni uslov za priključenje Evropskoj Uniji je postojanje tržišne privrede koja je konkurentna unutar EU.² Međutim, privrede zemalja regiona SEE ne ostvaruju dobre rezultate u odnosu na mnoga mjerila. EU je definisala 16 indikatora, uključujući pet odrednica, za monitoring doprinosa obrazovanja i obuke postizanju ciljeva Lisabonskog programa (vidjeti Aneks 1). Nažalost za namjene ove studije, postoji mali broj indikatora za visoko obrazovanje, a za mnoge zemlje iz regiona SEE ne postoje podaci koji bi se mogli upoređivati. Vredniji instrument za poređenje zemalja je *Globalni izvještaj o konkurentnosti (Global Competitiveness Report)* Svjetskog ekonomskog foruma. Od 131 zemlje koje su ocjenjivane 2007. godine, Slovenija i Hrvatska su bile najuspješnije zemlje regiona SEE i bile su rangirane na 39. i 57. mjestu, redom, ali sve druge zemlje regiona SEE pale su ispod 70. mjesta (World Economic Forum, WEF 2007, Tabela 1).

² Kopenhagenski kriterijumi definišu principe koje zemlje moraju da ispune da bi se priključile Evropskoj Uniji. Ekonomski test predstavlja "postojanje funkcionalne tržišne privrede i kapacitet za izdržavanja konkurentnih pritisaka i tržišnih sila unutar Unije". Politički kriterijum je "stabilnost institucija koje garantuju demokratiju, vladavinu zakona, ljudska prava i poštivanje i zaštitu manjina. Na kraju, zemlje takođe moraju da prihvate *acquis* Zajednice (sposobnost preuzimanja obaveza koje donosi članstvo, uključujući poštivanje ciljeva političke, ekonomske i monetarne unije). Evropsko Vijeće u Kopenhagenu - 21-22. juni 1993. godine. Zaključci predsjedništva, 22. juni 1993. godine.

Tabela 1. Uspješnost zemalja regiona SEE i CEE,
Globalni izvještaj o konkurentnosti 2007–2008. godine (N=131)

<i>Zemlja</i>	<i>Opšti rang</i>	<i>Rang za visoko obrazovanje i obuku</i>	<i>Rang za inovacije</i>
Albanija	109	103	131
Bosna i Hercegovina	106	98	121
Hrvatska	57	46	50
Makedonija, BJR	94	75	92
Crna Gora	82	79	104
Srbija	91	82	78
Bugarska	79	66	88
Rumunija	74	54	76
Slovenija	39	24	30

Izvor: WEF (2007).

Stvaranje konkurentne privrede – privrede koja raste i stvara radna mjesta orijentisana ka budućnosti – zahtijeva mjere politika u mnogim sektorima, uključujući obrazovanje, a posebno visoko obrazovanje. Istraživanja koja je Svjetska banka sprovela od početka devedesetih godina prošlog vijeka pokazuju da postoji korelacija između razvoja visokog obrazovanja i ekonomskog razvoja (Svjetska banka, 1994. godine). Ti nalazi su dodatno podržani novijim istraživanjima o izgradnji društava znanja. To istraživanje pokazuje da je sposobnost društva da proizvodi, izabire, prilagođava, komercijalizuje i koristi znanje od ključne važnosti za održan ekonomski rast i unapređen standard života. Istraživanje, prema tome, naglašava činjenicu da je znanje postalo najvažniji faktor ekonomskog rasta (Svjetska banka 2002. godine; Yusuf i Nabeshima 2007. godine). Pokazano je da je ljudski kapital uopšte, ali posebno u visokom obrazovanju, od kritične važnosti za pružanje podrške inovacijama i konkurentnosti.

Visoko obrazovanje i istraživanje i razvoj doprinose ekonomskom rastu na mnogo različitih načina. Najprije, visoko obrazovanje obezbjeđuje privredama kvalifikovane diplomirane stručnjake sa visokovrijednim vještinama. Drugo, visoko obrazovanje stvara nova znanja kroz istraživanja i inovacije i, na kraju, obrazovanje doprinosi prenosu i apsorbovanju postojećeg znanja, koje je od posebne važnosti za zemlje u regionu SEE.

Uz to, visoko obrazovanje može da igra ključnu ulogu u uspostavljanju modernih, demokratskih društava. Postoji više različitih vještina i znanja koja su potrebna diplomiranim studentima da bi bili uspješni na tržištu rada, kao što su analitičnost, mogućnost kritičkog prosuđivanja, te dobre vještine komunikacije, a koja su takođe neophodna za učestvovanje u

demokratskom životu građana. Visoko obrazovanje može da prenese vrijednosti na kojima su demokratska društva uspostavljena.

Ciljevi ovog dokumenta su okvirno predstavljanje pravaca za reformu politika u visokom obrazovanju i istraživanju u zemljama Balkana i identifikacija načina na koji Svjetska banka može da pomogne tim zemljama da napreduju u implementaciji tog programa reformi, posebno kroz regionalnu saradnju. U Odjeljku I razmatra se uspješnost sistema visokog obrazovanja i istraživanja u regionu SEE i koliko dobro oni pomažu zemljama i pojedincima da postanu konkurentniji. U odjeljku II razmatraju se neki od ključnih pravaca reforme koje bi zemlje o kojima se radi mogle da razmotre za usvajanje, na osnovu međunarodnih iskustava. Odjeljak III posvećen je razmatranju opcija za načine na koje Svjetska banka može da pruži podršku tim promjenama u zemljama jugoistočne Evrope kroz regionalnu saradnju.

I. Stanje stvari

Privrede regiona SEE već obezbjeđuju nagrade pojedincima za njihov nivo ostvarenog obrazovanja. Razlika u nivou ishoda na tržištu rada između onih koji imaju visoko obrazovanje i onih koji ga nemaju je znatna. Na primjer, pojedinci sa diplomama visokog obrazovanja imaju plate koje su barem 50 posto više od plata radnika koji imaju samo osnovno obrazovanje (ta premija je niža u Bosni i Hercegovini, ali i dalje predstavlja veoma respektabilnih 35 posto), a barem 38 posto više od plata radnika sa srednjim obrazovanjem (opet, BiH zaostaje sa 25 posto). (Vidjeti Tabelu 2 i Sliku 1 u nastavku teksta). Oni koji su završili visoko obrazovanje takođe učestvuju na tržištu rada na mnogo višim nivoima od pojedinaca sa nižim obrazovnim kvalifikacijama, a kada su zaposleni, za njih postoji viši stepen vjerovatnoće da rade u zvaničnom sektoru, gdje je budućnost radnih mjesta sigurnija i gdje pojedinci vjerovatnije imaju pristup prilikama za daljnje obrazovanje i obuku (Betcherman et al. 2007). Ti nalazi u konzistentni sa dokazima koji postoje za mnoge zemlje širom svijeta.³

Tabela 2. Premije za platu koje donosi univerzitetsko obrazovanje u odnosu na osnovno obrazovanje, 2005. godine

	<i>Albanija</i>	<i>Bosna i Hercegovina</i>	<i>Makedonija</i>	<i>Srbija</i>
<i>Svi ljudi radne dobi</i>				
1–3 godine srednje škole	19.2	-1.2	5.3	13.3
4–5 godina srednje škole	11.5	7.4	19.2	31.0
Obrazovanje nakon srednje škole	62.2	32.6	57.4	70.5
<i>Mladi ljudi (mlađi od 35 godina)</i>				
1–3 godine srednje škole	15.9	-1.3	-4.1	12.7
4–5 godina srednje škole	21.2	9.9	7.6	27.6
Obrazovanje nakon srednje škole	70.2	45.6	49.2	66.1

Izvor: Betcherman et al. 2007.

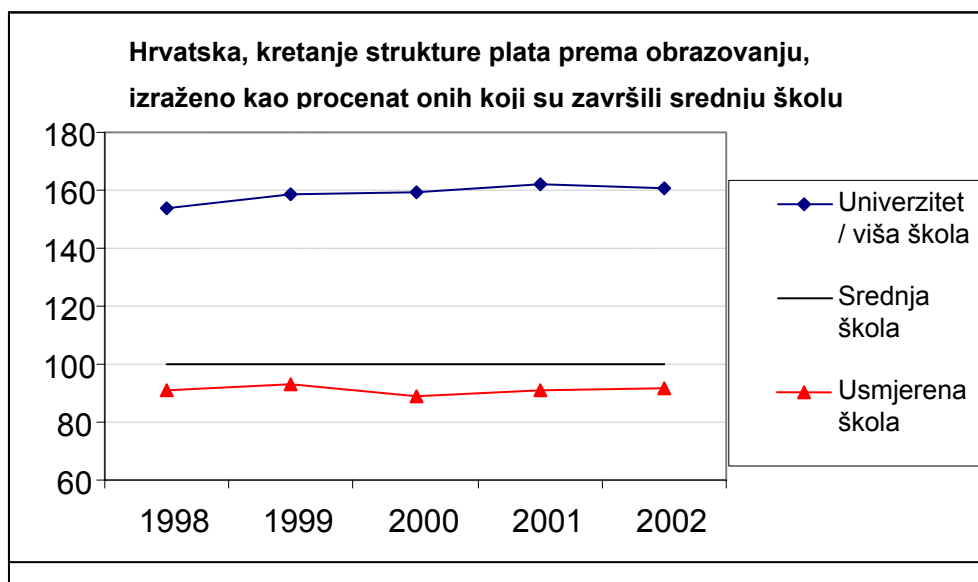
Napomene: 1. Podaci za BiH su iz 2004. godine.

2. Za Albaniju i BiH iznosi se odnose na usmjerene srednje škole, u odnosu na srednje škole opšteg smjera, a ne na različito trajanje programa srednjeg obrazovanja.

3. Iako Hrvatska nije uključena u tabelu, radnici u toj zemlji sa dvije godine obrazovanja nakon završetka srednjeg obrazovanja i oni sa univerzitetskom ili naprednijom diplomom imaju premiju na plate od 91,2 posto i 132,8 posto, redom (Svjetska banka 2007b).

³ Opšte ishode na tržištu rada u zemljama istočne Evrope i srednje Azije vidjeti u radu Rutkowski i Scarpetta (2005); stope povrata širom svijeta vidjeti u radu Patrinos et al. (2006).

Slika 1. Struktura plata u odnosu na stepen obrazovanja u Hrvatskoj, 1998–2002.

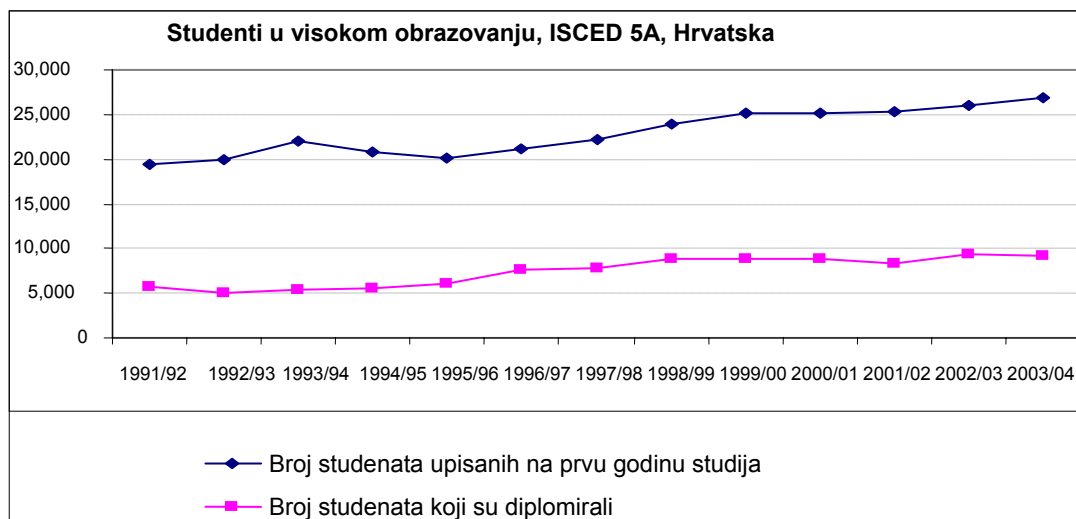
Izvor: Republika Hrvatska (2007).

Postoje znaci da uspješnije kompanije u regionu traže snažnije vještine i znanja među zaposlenima – konkretno, vještine i znanja koja se dobijaju visokim obrazovanjem – kao dio svoje strategije konkurentnosti. Vještine i obrazovanje radnika nisu identifikovani kao osnovno ekonomsko ograničenje za firme u zemljama regiona SEE, ali oko jedne četvrtine firmi identifikuje to kao problem za svoj rad i rast (u poređenju sa, na primjer, regulatornim politikama, koje je 60 posto firmi identifikovalo kao problematične). Firme u Albaniji (oko jedne trećine njih) nešto vjerovatnije su naglašavale ograničenost vještina od firmi u drugim zemljama regiona SEE. Ograničenja vezana za vještine češće pominju firme koje su dinamičnije i konkurentnije. Kompanije srednje veličine (sa 50-249 zaposlenih), one u dinamičnijim sektorima, one koje ostvaruju rast prometa i izvoza, mlade firme (manje od 10 godina stare), te one koje su investirale u istraživanje i razvoj, takođe naglašavaju to ograničenje više od drugih firmi (Betcherman et al. 2007).

Međutim, obezbjeđivanje visokostručne radne snage sa univerzitetskim kvalifikacijama za zadovoljavanje te rastuće potražnje u zemljama regiona SEE je slabo. Niski nivou efikasnosti u visokom obrazovanju odražavaju se u visokom stepenu odustajanja od studija i niskim stopama diplomiranja na univerzitetima (vidjeti slike 2a i 2b). Uz to, zemlje regiona

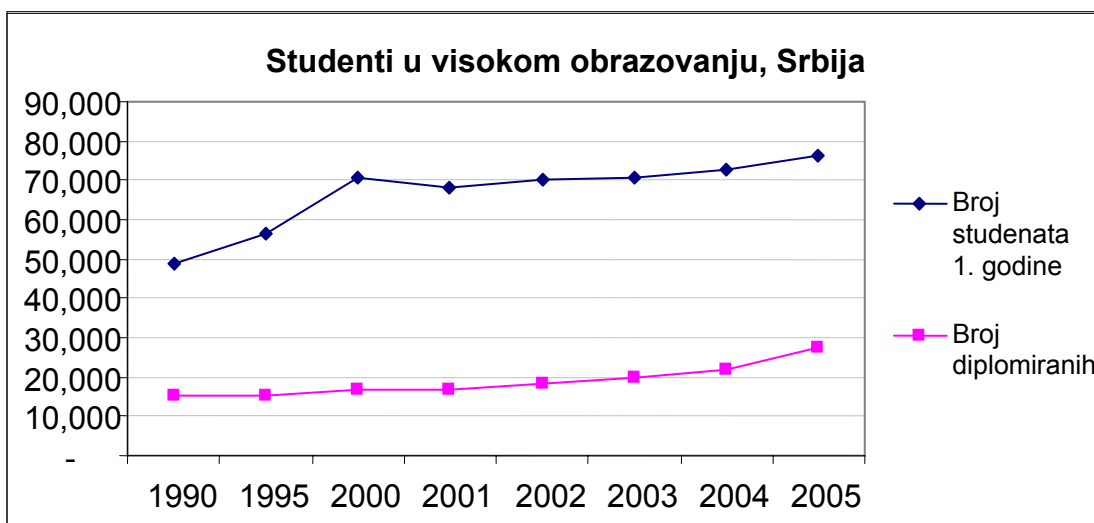
izvještavaju o stagnaciji ili čak smanjivanju broja diplomiranih studenata sa visokovrijednim vještinama, tj. diplomiranih sa magistarskim ili doktorskim diplomama (vidjeti sliku 3). Vjerovatno je da će, zbog smanjivanja veličine dobnih skupina mladih, taj problem i dalje ostati prisutan, osim ako se sprovedu snažne korektivne akcije. U isto vrijeme, diploma fakulteta (bachelor) nije čvrsto uspostavljena kao diploma koja može stajati zasebno na tržištu rada.

Slika 2a. Studenti u visokom obrazovanju (ISCED 5A) u Hrvatskoj, 1991–2004.

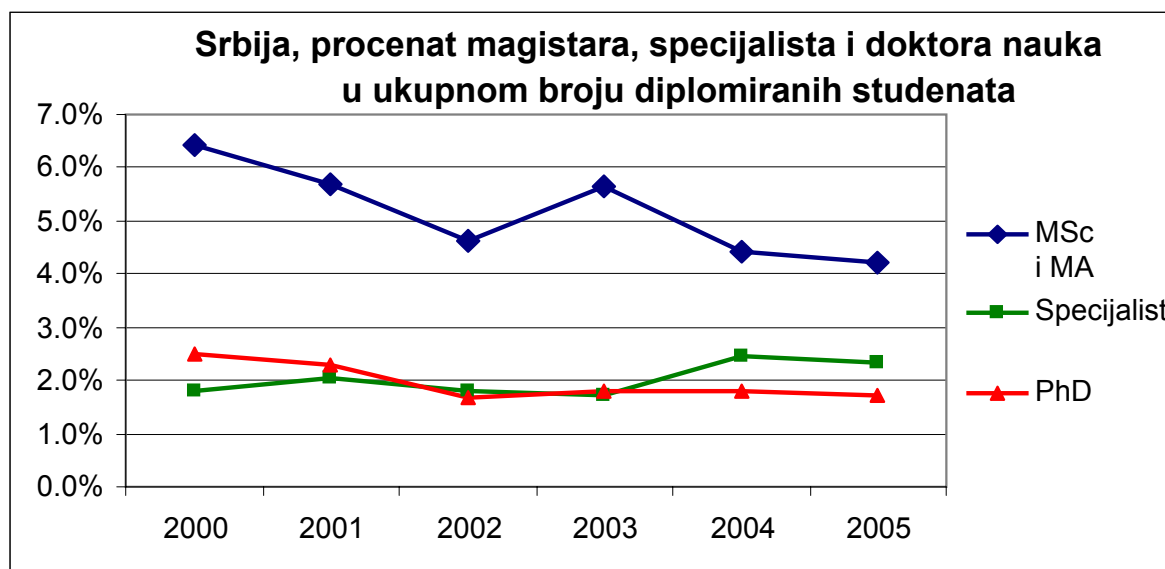
Izvor: Republika Hrvatska (2007). Napomena: Za studente prve godine u nekoj datoj godini očekuje se da diplomiraju pet godina kasnije.

Slika 2b. Studenti u visokom obrazovanju u Srbiji, 1990–2005. godine

Izvor: Statistička služba Srbije <http://webrzs.statserb.sr.gov.yu>, pristupljeno u januaru 2008. god. Napomena: Za studente prve godine u nekoj datoj godini očekuje se da diplomiraju pet godina kasnije.

Slika 3. Diploma visokog obrazovanja u Srbiji, 2000-2005. godine

Izvor: Statistička služba Srbije <http://webrzs.statserb.sr.gov.yu>, pristupljeno u januaru 2008. god.

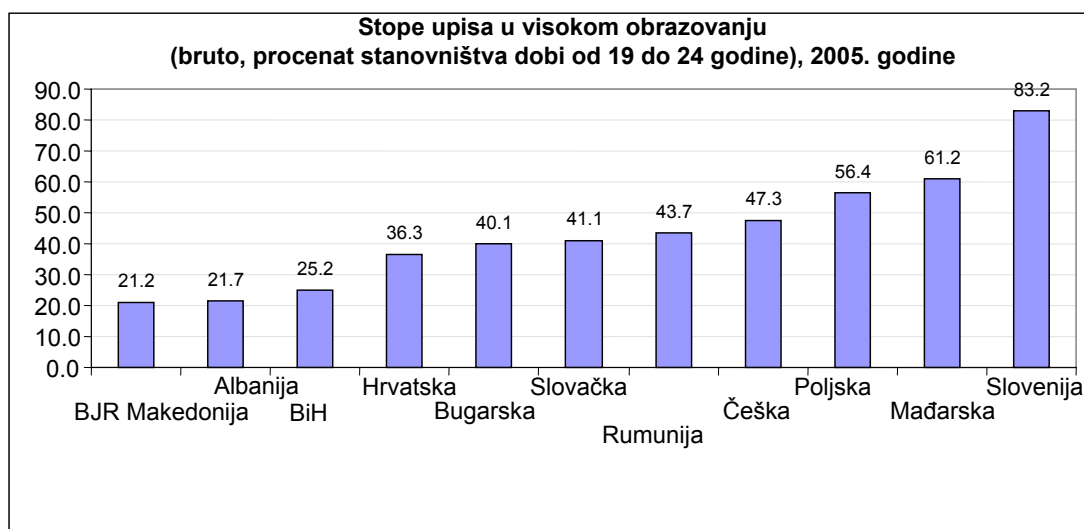
Ukupni broj visoko kvalifikovanih ljudi u regionu je nedovoljan. Za mlade ljude ispod 35 godina starosti, koji imaju više kvalifikacije uopšte, procenat stanovništva sa visokoškolskim diplomama kreće se od samo šest posto u Bosni i Hercegovini do 20 posto u Crnoj Gori (Betcherman et al. 2007). Za ukupno odraslo stanovništvo u svakoj od zemalja taj procenat je još i niži. U Hrvatskoj 11,4 stanovništva je 2001. godine imalo visokoškolsku diplomu (Adamović i Mežnarić 2003). Podaci za Bugarsku, Rumuniju i Sloveniju koji bi se sa tim mogli direktno upoređivati nisu dostupni, ali rang za te zemlje pokazuje da imaju 99 posto, 48 posto i 87 posto, redom, prosječnog broja državljana sa visokim obrazovanjem u EU (21,2 posto) (EC 2006). Iako su to dobre vijesti za ljude koji imaju visoko obrazovanje, koji mogu da očekuju rastući povrat od ulaganja u svoje obrazovanje, to nisu dobre vijesti za privrede njihovih država. Dokazi iz zemalja OECD-a pokazuju da, čak i sa rastućim brojem ljudi koji imaju visoko obrazovanje, povrat od ovog nivoa obrazovanja nastavlja da se povećava (OECD 2007).

Za talentirane i dobro obrazovane ljude iz zemalja regiona SEE vjerovatnije je da će napustiti svoje zemlje i potražiti prilike negdje drugdje, nego za takve ljude iz drugih zemalja. Iako je to problem sa kojim se suočavaju gotovo sve zemlje, zemlje Balkana su rangirane na 110. mjestu i ispod njega na svjetskoj ljestvici za to mjerilo (dva izuzetka su

Hrvatska, na 67. mjestu, i Slovenija, rangirana na 37. mjestu) (WEF 2007). Izgleda vjerovatno da će reforme koje imaju za cilj povećavanje mobilnosti unutar Evrope, kao što su one koje se poduzimaju kao dio Bolonjskog procesa, zajedno sa opštijim reformama viznih sistema, samo dodatno pogoršati taj problem. Opet, iako je mobilnost dobra za pojedince, ona će biti dobra za zemlje iz kojih oni dolaze samo ako one budu bile u mogućnosti da ostvare dobit preko povratnika, novčanih doznaka izvana ili znanja. Međutim, povratak znatnog broja ljudi u svoje zemlje porijekla zahtijevaće ekonomsku i istraživačku infrastrukturu koju zemlje regiona SEE još uvijek nemaju. Dobro je poznato, na primjer, da je Irska bila u mogućnosti da preokrene decenije masivne emigracije korištenjem nacionalne strategije koja je bila usmjerena na sveobuhvatne investicije u ljudski kapital.

Zemlje regiona SEE se suočavaju sa ogromnim preprekama za povećavanje broja ljudi sa visokim obrazovanjem u srednjoročnom periodu. Najprije, stope upisa u srednje obrazovanje i, u određenim zemljama, takođe u visoko obrazovanje, relativno su niske. Najnoviji dostupni podaci o bruto stopama upisa u visokom obrazovanju u zemljama regiona SEE koje nisu članice EU pokazuju da su te stope 15 ili više procentualnih poena niže od stopa u zemljama regiona srednje i istočne Evrope (CEE). Rumunija i Bugarska, na primjer, imaju stopu upisa u visokom obrazovanju od 40 posto i 43 posto, redom. Hrvatska je, međutim, izuzetak, sa 36 posto ukupno (vidjeti sliku 4). Te stope su znatno povećane u toku posljednjih pet godina, ali takođe su se povećale i stope u drugim zemljama. Slično tome, bruto stope upisa u srednjem obrazovanju za Bosnu i Hercegovinu (45,0 posto) i Albaniju (58,7 posto) znatno su niže od stopa u zemljama regiona CEE (koje sve imaju stope upisa preko 92 posto). Na nivou od 86,1 posto, Hrvatska je prilično blizu prosjeku za region CEE; Makedonija, sa stopom od 73,4 posto, nalazi se na sredini (UNICEF 2007). Nema pouzdanih novijih podataka za Srbiju, ali 2001. godine je Srbija imala stopu upisa blisku onoj u Bosni i Hercegovini (tj. manje od 50 posto).

Slika 4. Stope upisa u visokom obrazovanju u jugoistočnoj Evropi, 2005. godine

Izvor: Baza podataka TransMONEE, 2006. godine

Stope upisa u srednjem i visokom obrazovanju daju pogrešnu sliku onih koji ulaze na tržište rada, zbog visokih stopa odustajanja i veoma niskih stopa maturiranja / diplomiranja. Postoje dokazi o tome da je stopa prelaska iz srednjeg u visoko obrazovanje u nekim od zemalja regiona SEE prilično visoka. Na primjer, izvještava se da 70 posto relevantne dobne skupine u Crnoj Gori ulazi u visoko obrazovanje; najnoviji iznosi za Makedoniju ukazuju na to da više od 60 posto maturanata srednjih škola ulazi u visoko obrazovanje.⁴ Međutim, stope diplomiranja na univerzitetima i dalje su niske. Na primjer, manje od 20 posto studenata u Srbiji diplomira na vrijeme⁵, a u Hrvatskoj samo 10–15 posto (Republika Hrvatska 2007. godine). Te stope idu ruku pod ruku sa stopama odustajanja koje su znatno više od prosjeka za zemlje OECD-a, koji iznosi 30 posto (OECD 2007). Prema tome, da bi se riješilo pitanje stopa prelaska u visoko obrazovanje, kreatori politika takođe treba da riješe i pitanje obezbjeđivanja srednjeg obrazovanja, zajedno sa opštim dizajnom i putanjama u svojim obrazovnim sistemima.

Znatan rast stopa upisa u privatne institucije nije nadoknadio slab priliv diplomiranih stručnjaka visokog nivoa iz javnih institucija visokog obrazovanja u jugoistočnoj Evropi. Zemlje u regionu SEE upadaju u dvije kategorije (vidjeti slike 4 i 5): one koje su bile otvorene za povećavanje stopa upisa u institucije privatnog sektora i one koje nisu. U prvoj kategoriji, stope

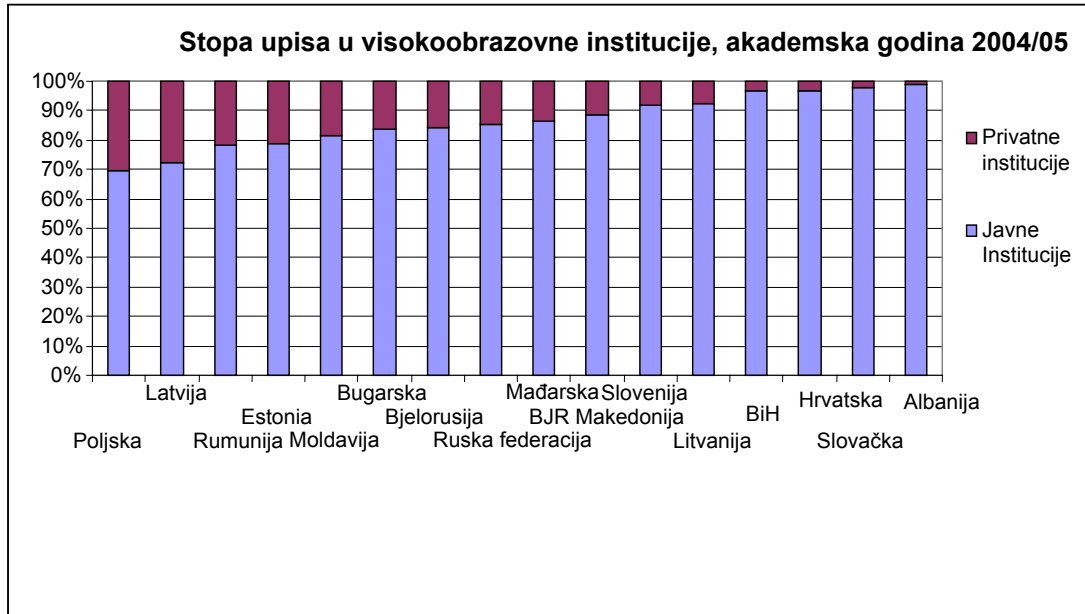
⁴ Privatna komunikacija rektora univerziteta sa autorima, oktobar 2007. godine.

⁵ Statistička služba Srbije.

upisa u Makedoniji su pokazale brzi rast nakon što je privatno visoko obrazovanje legalizovano i izgleda vjerovatno da će i dalje rasti. Dostupnost visokog obrazovanja za etničke Albance, kroz Univerzitet u Tetovu, povećan je toliko značajno u posljednjih pet godina u Makedoniji da se za gotovo sve etničke Albance koji u Makedoniji završavaju srednje obrazovanje sada može naći mjesta. Iako su ukupni nivoi stopa upisa u visoko obrazovanje u Albaniji još uvijek veoma niski, ona potencijalno takođe upada u tu kategoriju, kao i Bugarska i Rumunija. Druga kategorija zemalja - u kojima privatno visoko obrazovanje nije dobilo tako toplu dobrodošlicu, kao što su Bosna i Hercegovina i Hrvatska - izgleda da su (na osnovu trendova upisa) otpornije na širenje privatnog visokog obrazovanja i vjerovatnije je da će imati mnogo niže stope upisa u dugoročnom periodu (bliže onima u Sloveniji). Nije jasno zašto se stope upisa u tolikoj mjeri razlikuju između ta dva skupa zemalja. Izgleda kao da one imaju slične pravne i regulatorne okvire i sličnu konkurenciju za studente koji plaćaju školarine u javnim institucijama.⁶ Poteškoće sa kojima se suočavaju Bosna i Hercegovina i Hrvatska prije svega se odnose na neophodnost hvatanja priključka u smislu ukupnog upisa u visokoobrazovni sektor, a u tome te zemlje značajno odstupaju od slučaja Slovenije. Najnoviji podaci pokazuju da se u Sloveniji upisuje 5.618 studenata na 100.000 stanovnika; odgovarajući iznosi za Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku su 2.166 i 3.632, redom (Evropski centar za visoko obrazovanje - European Centre for Higher Education, 2007. godine).

⁶ Ta misterija zahtijeva dodatno istraživanje, ali je, nažalost, izvan okvira ovog izvještaja.

Slika 5. Raspodjela upisa u visoko obrazovanje u srednjoj i istočnoj Evropi, 2004–2005. godine

Izvor: Evropski centar za visoko obrazovanje (European Centre for Higher Education) (2007. godine), osim za BJR Makedoniju (Sliku autorima obezbijedilo Ministarstvo obrazovanja i nauke, novembra 2007. godine).

Zemlje regiona SEE takođe se suočavaju sa znatnim opadanjem veličine dobih skupina koje pohađaju sve faze obrazovanja, a to je trend koji će vjerovatno dovesti do daljnjeg smanjivanja broja visoko stručnih diplomiranih studenata koji će u budućnosti ulaziti na tržište rada. Predviđa se da će do 2025. godine populacija mladih ljudi koji će ulaziti u visoko obrazovanje po prvi put da se smanji za više od 30 posto u svim zemljama regiona SEE (u Albaniji i Srbiji, međutim, taj pad se procjenjuje na 15 posto i 26 posto, redom) (Svjetska banka 2007). Bugarska i Rumunija se suočavaju sa još oštrijim padom. Smanjivanje veličine dobnih skupina bi, ako svi ostali faktori ostanu nepromijenjeni, omogućilo povećavanje stopa upisa bez povećavanja resursa, ali to takođe znači da će apsolutni broj diplomiranih studenata da se smanji, osim ako te zemlje ne budu u mogućnosti da povećaju stope prelaska u visoko obrazovanje i diplomiranja u visokom obrazovanju. Bugarska je već iskusila smanjivanje apsolutnog broja studenata koji ulaze u visoko obrazovanje (Svjetska banka 2007a). Uz to, te zemlje će u budućnosti morati da obezbijede više prilika za one koji su već na tržištu rada, kako bi oni mogli da nastave svoje obrazovanje i obuku.

Pored pitanja vezanog za broj studenata, zemlje Balkana se takođe suočavaju sa znatnim problemima vezanim za kvalitet visokog obrazovanja. Iako dobri uporedivi podaci

ne postoje, studije visokoobrazovnih institucija u regionu SEE konzistentno izvještavaju o tome da preovlađuju zastarjele metode nastave, kao i ispitivanje kojim se testira učenje na pamet i činjenična memorija (vidjeti, na primjer rad EUA 2003). Ti faktori predstavljaju važan dio objašnjenja za visoke stope ponavljanja i odustajanja u visokom obrazovanju u regionu. Aproximativno mjerilo kvaliteta obrazovanja je da li je zemlja sposobna da upiše studente iz drugih zemalja. Međutim, bez obzira na poželjnost akademske mobilnosti, takođe je zanimljivo vidjeti i da li se studenti iz te zemlje podstiču da pohađaju univerzitet u svojoj zemlji zbog kvaliteta domaćih institucija. Tabela 3 pokazuje da sve zemlje regiona SEE imaju niske stope upisa stranaca i da šalju visok procenat svojih studenata u druge zemlje. Takođe treba napomenuti da većina stranih studenata koji studiraju u tim zemljama potiče iz susjednih zemalja - na primjer, u Hrvatskoj, studenti iz Bosne i Hercegovine, Slovenije i Srbije i Crne Gore predstavljaju 59 posto stranih studenata.

Tabela 3. Strani studenti upisani u zemljama regiona SEE i građani zemalja regiona SEE upisani izvan svoje zemlje porijekla

	<i>Strani studenti na univerzitetima, kao % svih studenata na univerzitetima</i>			<i>Procenat svih studenata univerziteta (ISCED nivoi 5 i 6) koji su upisani izvan svojih zemalja porijekla</i>		
	2000.	2003.	2004.	2000.	2004.	2005.
Bugarska	3,11	3,48	3,63	3,2	8,6	8,7
Hrvatska	--	0,55	0,63	--	6,9	6,3
BJR	0,66	0,25	0,33	6,2	10,4	12,1
Makedonija						
Rumunija	2,78	1,51	1,53	1,5	2,4	2,3
Slovenija	0,93	1,05	1,06	2,2	2,1	2,0
EU 27	4,95	6,16	6,32	2,1	2,2	2,2

Izvor: EC (2007. godine).

U zemljama regiona CEE, kao i drugdje u svijetu, brzi rast broja privatnih institucija bio je praćen bojaznima vezanim za njihov kvalitet. Te bojazni su često podsticale uvođenje mehanizama za osiguravanje kvaliteta i akreditaciju. Međutim, nedostatak pouzdanih podataka i mehanizama za mjerenje kvaliteta dovodi do toga da je nemoguće izvesti solidne zaključke, pošto podaci koji postoje omogućavaju mnogo različitih tumačenja. Na primjer, u Gruziji, promjena politike 2003. godine, koja je dovela do stroge implementacije rezultata akreditacije, rezultovala je time da je 110 od 227 institucija izgubilo dozvolu za upisivanje novih studenata u narednu akademsku godinu (Pachuashvili 2007). Iako izgleda da taj ishod ukazuje na to da je

110 institucija bilo slabog kvaliteta, to takođe znači da je za 117 privatnih institucija određeno da su bile (barem) dovoljnog kvaliteta.

Procedure za interno i eksterno osiguravanje kvaliteta visokog obrazovanja u regionu SEE su uglavnom neefikasne i nisu u skladu se novijim evropskim praksama. Eksterno osiguravanje kvaliteta vezano za priznavanje diploma i programa postalo je kako zahtjev Bolonjskog procesa EU, tako i neophodnost, imajući u vidu širenje visokog obrazovanja, posebno u privatnom sektoru. Kao odgovor na to, zemlje regiona SEE često su uspostavljale rigidne mehanizme osiguravanja kvaliteta koji su bili usmjereni na evaluaciju i akreditaciju institucija, kao i evaluaciju i akreditaciju pojedinih programa. Ti mehanizmi nisu, međutim, doveli do visokokvalitetnih institucija. Umjesto toga, rezultat je bio stvaranje veoma birokratizovanih tijela za osiguravanje kvaliteta koja nisu bila u dovoljnoj mjeri uspostavljena u evropskoj i međunarodnoj zajednici osiguravanja kvaliteta.

Postoje razlike u pristupu osiguravanju kvaliteta, a najprimjetnije su one između Sjedinjenih Država i evropskih zemalja (u kojima mogu da postoje i međusobne razlike). Dok su određene zemlje nekada usmjeravale pažnju na akreditaciju na nivou programa (npr. Njemačka, gdje je u toku diskusija o problemima vezanim za taj pristup, uključujući previše birokratizovane procedure), druge zemlje su prešle na institucionalnu akreditaciju (npr. Ujedinjeno Kraljevstvo i Sjedinjene Države). U Irskoj je velika reforma rezultovala time da eksterno osiguravanje kvaliteta do određene mjere organizuju institucije visokog obrazovanja same za sebe. Irska je prihvatila pristup “odgovarajuće namjene” u kojem je kontrola uglavnom usmjerena na mehanizme internog osiguravanja kvaliteta u samim institucijama. Te promjene su zasnovane na dugogodišnjem iskustvu vezanom za sisteme eksternog osiguravanja kvaliteta i, prema tome, trebalo bi da budu uzete u obzir u toku diskusije o osiguravanju kvaliteta u regionu SEE.

Zemlje regiona SEE se, u stvari, suočavaju sa velikim izazovom pri uspostavljanju djelotvornih sistema eksternog osiguravanja kvaliteta na državnom nivou. Zbog svoje male veličine one nisu u mogućnosti da riješe više pitanja vezanih za eksterno osiguravanje kvaliteta, uključujući pitanje organizacije nezavisnih revizija između samih institucija (peer review) na državnom nivou. Evropsko udruženje univerziteta (European University Association, EUA) ukazuje na to da bi ta pitanja trebalo da se riješe na regionalnom nivou (EUA 2007). Štaviše, Deklaracija iz Berlina (Berlin Communiqué), koje predstavlja rezultat sastanka na ministarskom

nivou zemalja potpisnica Bolonjske povelje održanom 2003. godine, naglašava da sami univerziteti nose najveći dio odgovornosti za osiguravanje kvaliteta. Do danas, međutim, zemlje u regionu SEE nisu poklanjale dovoljno pažnje razvoju solidnih mehanizama osiguravanja kvaliteta u institucijama visokog obrazovanja. Takvi mehanizmi bi trebalo da budu centralno locirani, adekvatno popunjeni osobljem i ugrađeni u strukturu univerziteta. Pored toga, u regionu SEE još nije došlo ni do debate zasnovane na adekvatnim informacijama o uravnoteživanju mehanizama internog i eksternog osiguravanja kvaliteta.

Tekuća dešavanja u Evropi bi mogla da pokrenu posebne probleme vezane za osiguravanje kvaliteta za zemlje u regionu SEE. Nedavno je uspostavljen registar evropskih agencija za osiguravanje kvaliteta, a zemlje će se naći pod rastućim pritiskom da koriste agencije sa te liste. (Evropska komisija podržava ideju da zemlje mogu da koriste bilo koje tijelo za osiguravanje kvaliteta (quality assurance, QA) koje je u registru za ispunjavanje svojih državnih obaveza vezanih za QA.) Sama veličina zemalja regiona SEE, a time i potencijalni skup onih koji mogu sprovoditi revizije između institucija (peer review) na državnom nivou, pokreće bojazni vezane za to da li će zemlje regiona SEE biti u mogućnosti da registruju svoje državne agencije. Za te agencije moglo bi takođe da bude teško da se nadmeću na “tržištu” osiguravanja kvaliteta koje je u nastajanju u Evropi.

Institucionalna struktura koja podrazumijeva snažne, u velikoj mjeri autonomne fakultete unutar univerziteta, naglašava mnoge od problema koji su identifikovani u dosadašnjem razmatranju i, prema tome, dodatno otežava razvoj javnih univerziteta u regionu SEE. Ta struktura ima nekoliko nedostataka. Ona je neefikasna, pošto svaki zasebni fakultet nudi sveobuhvatan skup kurseva (duplicirajući kurseve i programe koje nude drugi fakulteti istog univerziteta) i ima svoju zasebnu administraciju. Ona je nedjelotvorna zbog toga što se dobre prakse ne mogu proširiti između institucija, na primjer, u odnosu na mehanizme osiguravanja kvaliteta, dobru nastavu ili multidisciplinarnu nastavu. Ona je netransparentna zbog toga što pojedinačni fakulteti (ili njihovi dekani) lobiraju u državnim parlamentima radi obezbjeđivanja prihoda sa posebnim namjenama i dodatnih prihoda.⁷ Ta struktura takođe stvara prilike za negativne prakse u alokaciji resursa i ocjenjivanju studenata. Na kraju, i najvažnije,

⁷ Postoji čak i šire pitanje vezano za upravljanje u tim zemljama: mnogi izabrani političari (a, zaista, i mnogi viši državni službenici unutar ministarstava obrazovanja) i dalje zadržavaju nastavna i/ili istraživačka radna mjesta na univerzitetima u regionu SEE.

institucionalna struktura sprječava da univerziteti stvore jezgro identiteta i misiju, kroz koje bi se njihov razvoj mogao pratiti, njihove komparativne prednosti iskorištavati, a resursi dodjeljivati. Kao posljedica toga, postoji visok stepen uniformnosti u tipovima univerziteta koji se nalaze u regionu SEE: univerziteti koji ne uspijevaju da ponude kurseve koji su fleksibilni, inovativni i sa fokusom na studentima. Univerziteti takođe ne uspijevaju da usmjere svoje ograničene resurse na istraživačke aktivnosti u kojima imaju komparativnu prednost, uključujući i strateške saveze sa drugim institucijama u regionu SEE i izvan njega. Uz to, nedostatak djelotvornih mehanizama preuzimanja odgovornosti prema javnosti znači da ne postoji okvir za unapređivanje kvaliteta i efikasnosti tih institucija. Jasno je da visoko decentralizovana struktura na predstavlja u svakom slučaju prepreku za to da neki univerzitet postane univerzitet svjetske klase, kao što pokazuju primjeri univerziteta Oxford i Cambridge. Međutim, imajući u vidu da pomenute institucije dobijaju izdašno finansiranje od države, posebno za istraživanja, te znatne iznose njihovih zaklada, nivo resursa koji je njima dostupan se, očito, prilično razlikuje od onoga što mogu da mobilizuju institucije u regionu SEE. Ta dva univerziteta su, štaviše, održavala spektar objedinjujućih odlika, uz stvaranje snažnih brendova unutar kojih odjeli i koledži prodaju svoje usluge na tržištu.

Postoji nekoliko uspješnih priča, kao što su Univerzitet u Tuzli u Bosni i Hercegovini i Univerzitet Crne Gore, koji su poboljšali svoj stepen uspješnosti time što su postali u najvećoj mjeri integrisani. Univerzitet jugoistočne Evrope u Tetovu, Makedonija — privatni univerzitet — integrisan je od svog uspostavljanja 2005. godine. U Tuzli je studija univerziteta koja je pratila njegovih prvih pet godina objedinjenog upravljanja zaključila da je objedinjavanje dovelo do smanjenja ukupnih budžetskih troškova za vladu za 20 posto, dok je u isto vrijeme broj osoblja udvostručen, broj upisanih studenata utrostručen, laboratorijski i bibliotečki objekti su poboljšani, a finansiranje je diversifikovano (Svjetska banka 2003). U okviru tog procesa je univerzitet takođe ponudio viši stepen izbora i fleksibilnosti između programa za studente, kao i bolju dostupnost profesora, kroz eliminaciju pretjeranog opterećivanja nastavnog osoblja programima.

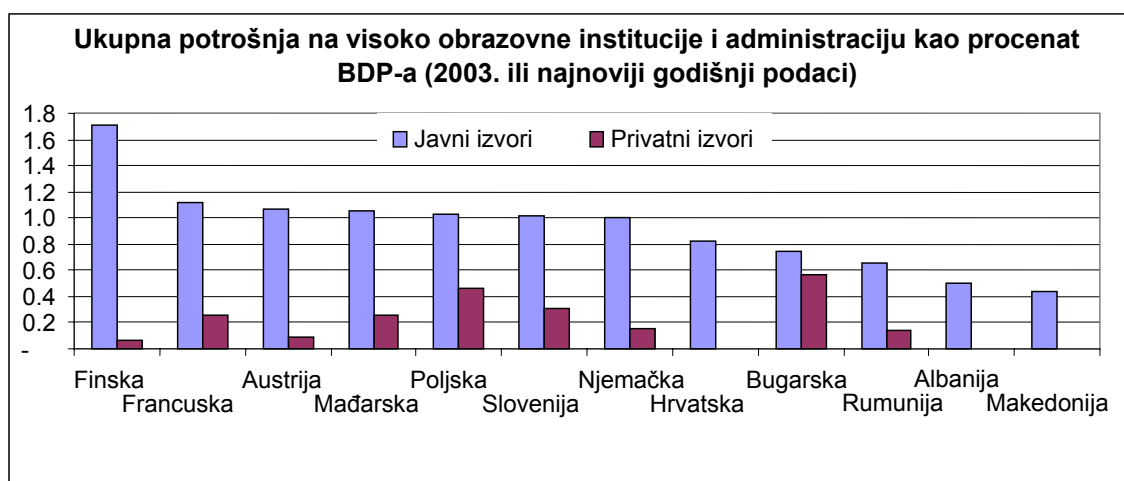
Međutim, zakoni čija je namjera bila integracija institucija nisu uvijek bili djelotvorni. U Slovačkoj, na primjer, izgleda da su kompromisi koji su prihvaćeni u toku usvajanja relevantne legislative temeljno umanjili rezultate reformskih napora, a značajne promjene se nisu ostvarile. Reformski proces je zamišljen sa pristupom korak po korak, ali su poduzeti samo

inicijalni koraci. U Sloveniji, sa druge strane, relevantni zakon nikada nije imao namjeru da proizvede potpuno integrisane institucije (Kwiek 2007). Ti primjeri nude spasonosnu lekciju za zemlje u regionu SEE, koje su sve sada usvojile legislativu za promjenu institucionalne strukture svojih univerziteta. Hrvatska je već iskusila dug i težak proces implementacije svog zakona o tom pitanju.

U poređenju sa drugim zemljama Evrope, javna potrošnja na visoko obrazovne institucije, izražena kao procenat BDP-a, niska je u svim zemljama regiona SEE. Na primjer, Albanija, Bugarska, Hrvatska, Makedonija i Rumunija potrošile su mnogo manje od jednog procenta BDP za te namjene 2003. godine, što treba uporediti sa prosjekom za EU-19, koji iznosi 1,1 posto (vidjeti sliku 6). Slovenija je blizu prosjeka za EU.

Ni javni ni privatni izvori finansiranja ne predstavljaju za fakultete podsticaj za unapređivanje efikasnosti i stopa diplomiranja. Javno finansiranje se raspodjeljuje na univerzitete na osnovu indikatora ulaznih elemenata, kao što su broj studenata i profesora. Univerziteti u opštem slučaju primaju samo dovoljno novca za pokrivanje troškova plata, što im ostavlja malo prostora za druge aktivnosti, osim nastave. U Crnoj Gori, na primjer, grantovi za istraživanja se obezbjeđuju zasebno i samo na osnovu pojedinačnih prijava za projekte (Ziegele 2007). Međutim, čak i kada se budžeti obezbjeđuju kao blok grantovi, taj novac se ne može koristiti za istraživačke aktivnosti, sve dok je budžet jedva dovoljan za pokrivanje troškova plata.

Slika 6. Potrošnja na obrazovne institucije izražena kao procenat BDP-a u izabranim zemljama

Izvor: Zavod za statistiku UNESKO-a (UNESCO Institute for Statistics), Beyond 20/20 Web Data Server, Version 7.4.

Iako je državno finansiranje i dalje relativno nisko, javne visoko obrazovne institucije su bile u mogućnosti da prikupe resurse kroz naplatu školarina. Međutim, školarine i tekuće javno finansiranje, zajedno, obezbjeđuju podsticaje za zadržavanje studenata u sistemu i, time, dovode do smanjivanja stepena efikasnosti. Javnim institucijama je dozvoljeno da upisuju koliko god mogu dodatnih studenata, uz studente koji primaju javne subvencije (pod uslovom da su ispunjeni određeni uslovi vezani za prostor).⁸ Školarine koje plaćaju ti upisani studenti su, štaviše, često mnogo veće od javnih subvencija.⁹ U stvari, iznosi novca koje javne institucije naplaćuju od studenata koji plaćaju školarine mogu biti prilično visoki. U Hrvatskoj godišnji troškovi školarina na javnim univerzitetima iznose između 680 € i 1.150 €. Univerzitet Crne Gore naplaćuje godišnju školarinu od 1.000 €, što treba uporediti sa nivoom od 1.300 € u privatnom sektoru visokog obrazovanja.¹⁰ Taj nivo školarina je preovlađivao u zemljama regiona SEE od početka njihove tranzicije i dijelom objašnjava nedostatak znatnih stopa upisa u privatnom sektoru. Svi prihodi koji se izgube iz javnih izvora, na primjer, kada studenti dođu do kraja perioda u kojem se njihovo studiranje finansira iz budžeta, mogu se brzo nadoknaditi prenošenjem tih studenata u status studenata koji plaćaju školarine. Ta promjena stvara podsticaje za zadržavanje studenata u sistemu i nakon predviđenog perioda studiranja. Takođe postoji mnogo usmenih dokaza o tome da profesori naplaćuju studentima ponavljanje ispita.

Privatni resursi su koncentrisani na nekoliko fakulteta i ne koriste se za dobrobit institucija u cjelini. Pravni i ekonomski fakulteti generišu nadmoćnu većinu privatnih resursa u javnim univerzitetima u regionu SEE, dok drugim fakultetima nedostaje finansiranje. Imajući u vidu pravnu nezavisnost fakulteta, oni nisu ni pod kakvom obavezom da dijele prihode od studenata koji plaćaju školarine, čak ni za objekte (što bi bilo u njihovom interesu), kao što su centralizovane kancelarije za transfer tehnologije, biblioteke ili specijalni objekti za studente sa invaliditetom.

Sistemi visokog obrazovanja u regionu SEE su takođe slabo pripremljeni za dva druga važna zadatka vezana za davanje doprinosa konkurentnosti njihovih odgovarajućih zemalja: apsorbovanje znanja i inovacije. Ti nedostaci odražavaju značajna ograničenja

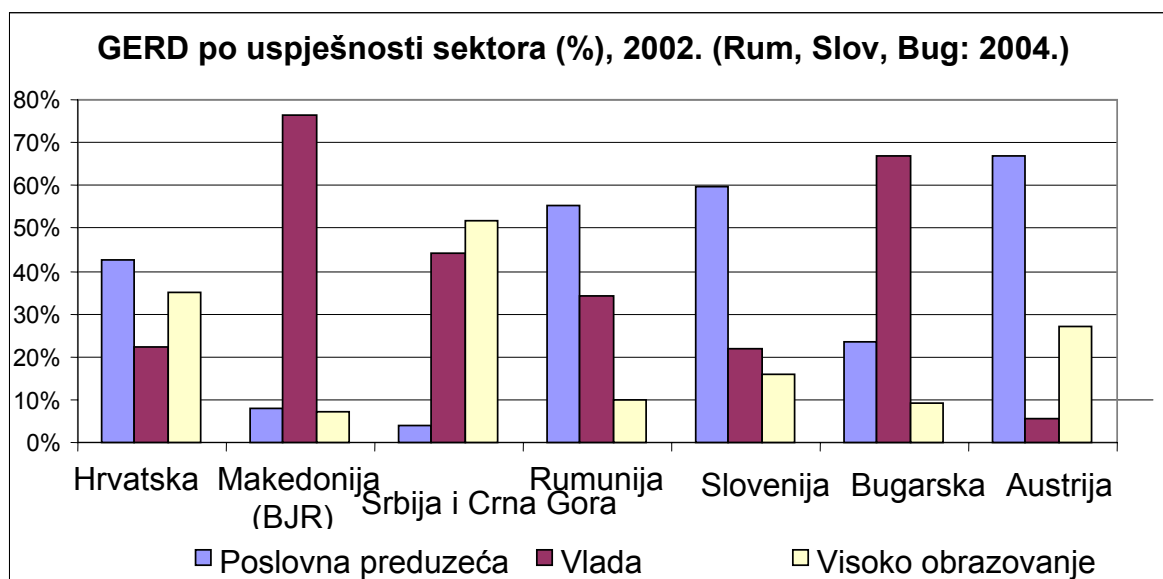
⁸ U Makedoniji, međutim, vlada određuje kvote za broj studenata koji plaćaju školarine.

⁹ Međutim, do sada nije sprovedena nikakva analiza odnosa između školarina koje naplaćuju univerziteti i jediničnih ili marginalnih troškova vezanih za studente koji plaćaju školarine.

¹⁰ Privatna komunikacija rektora univerziteta i autora, juni 2007. godine.

koja se odnose na potražnju za istraživanjem i razvojem u privatnim kompanijama. Nadmoćna većina osoblja koje radi u istraživanju i razvoju radi u javnom sektoru. Njih ili direktno zapošljava državna vlada ili sistem visokog obrazovanja (veoma malo istraživanja i razvoja sprovode privatni univerziteti). Kao što pokazuje slika 7, u nekim zemljama, kao što su Hrvatska, Slovenija i Rumunija, preko 40 posto nacionalne potrošnje na istraživanje i razvoj dolazi iz poslovnog sektora. U drugim zemljama regiona SEE, međutim, potrošnja privatnog sektora na istraživanje i razvoj je zanemariva. Ciljni iznos u EU za takvu potrošnju je 3 procenta BDP-a, pri čemu se dvije trećine tog iznosa traže iz privatnog sektora (ta dva nivoa iznose 1,8 posto i 55 posto, redom).¹¹ Uopšte gledano, izgleda da slaba potražnja za istraživanjem i razvojem u regionu SEE predstavlja ozbiljniji problem od ponude istraživanja i razvoja, barem sa stanovišta poslovnog sektora (Radošević 2007).

**Slika 7. Ukupna potrošnja na istraživanje i razvoj
(General Expenditures on Research and Development, GERD)
u izabranim zemljama, 2004. godine**

Izvor: Svjetska banka (2005); Odjeljenje za stanovništvo Ujedinjenih nacija (United Nations Population Division) (2004); Zavod za statistiku UNESCO-a (UNESCO Institute of Statistics), Baza podataka za nauku i tehnologiju

¹¹ EUROSTAT, "Statistics in Focus: Science and Technology," ("Statistika u fokusu: Nauka i tehnologija") 23 (2007). Nažalost, iznosi za EU nisu direktno uporedivi sa iznosima za zemlje regiona SEE datim na slici 7.

Sistemi istraživanja i razvoja u regionu SEE u maloj mjeri doprinose konkurentnosti odgovarajućih zemalja kroz inovacije. Hrvatska je daleko najuspješnija u regionu. Analiza klastera ukazuje da je situacija u njoj sličnija situaciji i novim zemljama članicama EU, dok ostale zemlje regiona SEE formiraju zasebnu grupu. Unutar te druge grupe, Albanija i Bosna i Hercegovina su najslabije u smislu inovacija (Radošević 2007). Taj nalaz se održava u ograničenom broju patenata koje su zemlje regiona SEE bile u mogućnosti da zaštite (vidjeti tabelu 4). Zemlje zapadnog Balkana su daleko iza drugih zemalja Evrope u odnosu na broj prijave za patente. Stopa prijavljivanja za patente za Hrvatsku je najviša u regionu, ali je i dalje za red veličine iza Slovenije, čija je aktivnost, sa svoje strane, na nivou koji predstavlja samo jednu četvrtinu prosjeka za EU. Uz to, izgleda da zemlje regiona SEE privlače veoma malo direktnih stranih investicija u istraživanje i inovacije.

Tabela 4. Prosječan broj prijave za patente u Evropskom uredu za patente (European Patent Office) na 100.000 stanovnika u zemljama regiona SEE, 1997–2003. godine

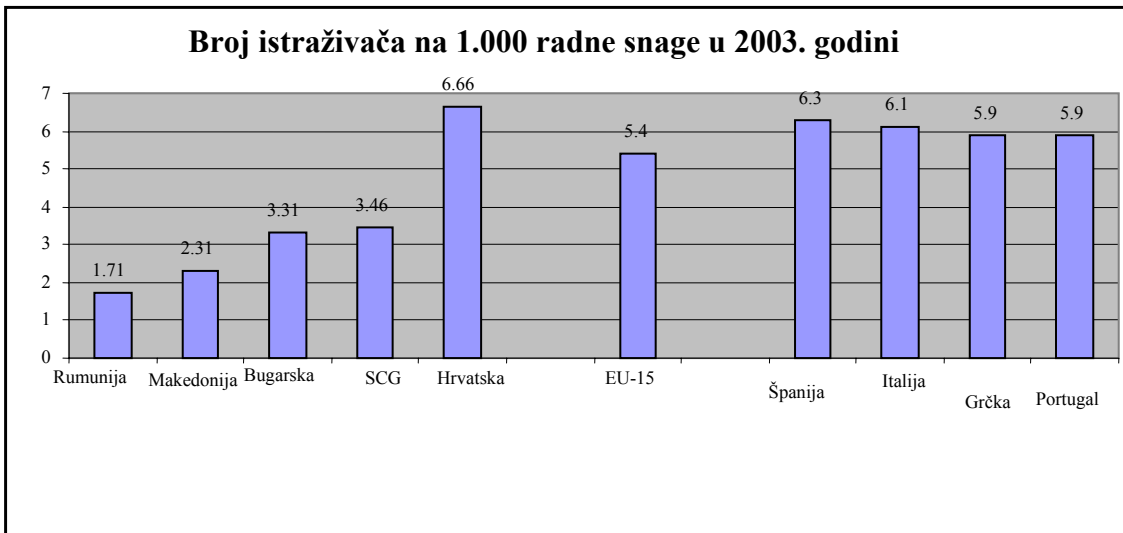
Hrvatska	0.42	Austrija	12.92
Bugarska	0.12	Slovenija	1.98
Srbija i Crna Gora	0.06	Mađarska	0.84
Rumunija	0.03	Grčka	0.51
Bosna i Hercegovina	0.02	Turska	0.05
BRJ Makedonija	0.01	EU 15	11.96
Albanija	0.01	EU 25	10.39

Izvor: Evropski ured za patente (European Patent Office) <http://www.epo.org>, pristupljeno u decembru 2007. godine

Ulazna strana sistema istraživanja i razvoja u regionu SEE je slična izlaznoj strani: relativno malo istraživača i katastrofalno niska potrošnja. Opet, Hrvatska je ispred drugih zemalja u regionu, sa finansiranjem istraživanja i razvoja koje predstavlja 1,22 posto BDP-a. Zaista, Hrvatska ima 6,66 istraživača na 1.000 ljudi u radnoj snazi, što je više od prosjeka za EU-15, koji iznosi 5,4 (vidjeti sliku 8). Druge zemlje zapadnog Balkana imaju manje od tog odnosa, koji postepeno, ali kontinualno, opada u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji još od sredine devedesetih godina prošlog vijeka. Ukupno finansiranje istraživanja i razvoja za zemlje regiona, osim Hrvatske, u opštem je slučaju niže od jednog procenta BDP-a; nivo finansiranja u Srbiji je pokazao oštar pad od 2000. godine, kada je dosegao najviši nivoa koji je iznosio preko dva posto (vidjeti tabelu 9). Imajući u vidu veličinu privreda tih država, to se prenosi u veoma niske nivoe potrošnje (npr. 23 miliona € u Makedoniji 2003. godine). U smislu obima potrošnje, Hrvatska je

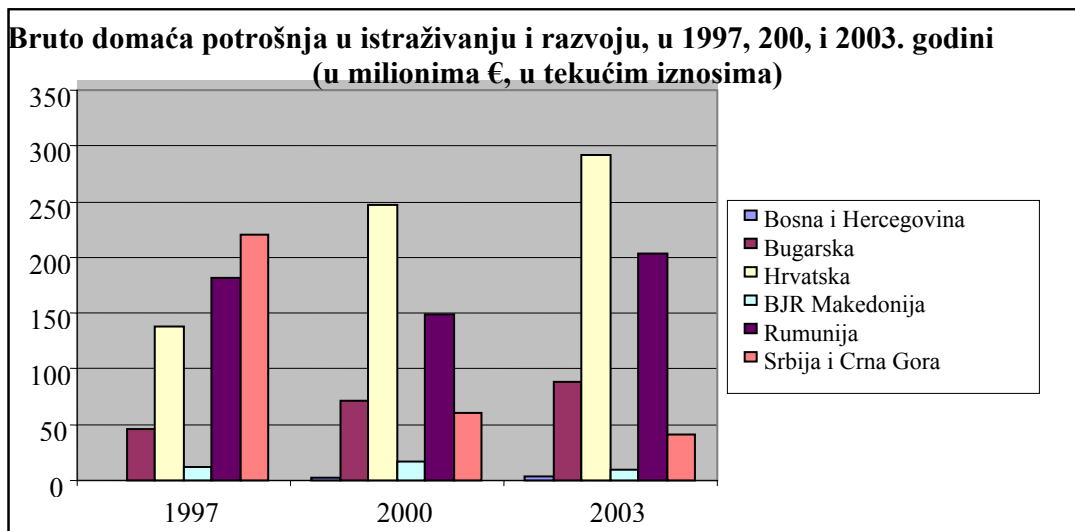
u stvari znatno izvan intervala koji postoji u regionu (potrošnja od 300 miliona € 2003. godine) – potrošnja u Hrvatskoj viša je nego i u Rumuniji ili Bugarskoj.

Slika 8. Broj istraživača na 1.000 radnika u radnoj snazi, za izabrane zemlje, 2003. godine

Izvor: Gesellschaft zur Foerderung der Forschung (2006).

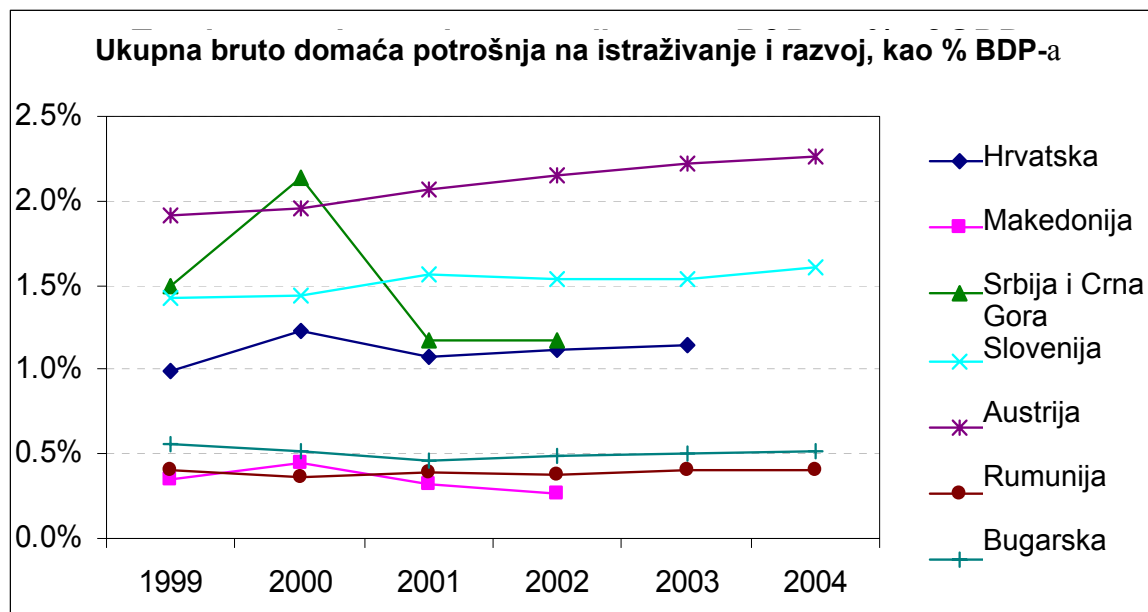
Slika 9. Bruto domaća potrošnja na istraživanje i razvoj, za izabrane zemlje, za različite godine (u milionima €)

Izvor: Gesellschaft zur Foerderung der Forschung (2006).

Napomena: Procenti za Srbiju i Crnu Goru 1997, 2000, 2001. godine; za Bosnu i Hercegovinu, 2000. i 2003. godine.

Slika 10. Potrošnja na istraživanje i razvoj u regionu SEE izražena kao procenat BDP-a, za period 1999–2004. godine

Izvor: Svjetska banka (2005); Odjeljenje za stanovništvo Ujedinjenih nacija (United Nations Population Division) (2004); Zavod za statistiku UNESCO-a (UNESCO Institute of Statistics), Baza podataka za nauku i tehnologiju.

II. Šta treba da se uradi?

Spektar i veličina problema sa kojima se suočavaju sistemi visokog obrazovanja i istraživanja u zemljama u regionu SEE zahtijevaju reakciju koja bi bila široko postavljena i sprovedena u toku produženog vremenskog perioda. U ovom odjeljku opisuju se moguće adekvatne reakcije na te izazove, a zatim se razmatra način na koji bi zemlje mogle da odrede redoslijed reformi. Naredni odjeljak okvirno opisuje kako bi regionalna saradnja mogla da pomogne zemljama u regionu da napreduju.

Uz pretpostavku da je odgovarajući pravni okvir uspostavljen, prvi uslov za dobro funkcionisanje sistema visokog obrazovanja u regionu predstavlja sistem finansiranja koji obezbjeđuje motivacione faktore za institucije, kako bi one ispunjavale svoje odgovarajuće misije. U toku srednjoročnog perioda, taj cilj se može ostvariti samo razvijanjem mehanizama finansiranja zasnovanih na uspješnosti rada. Takvi mehanizmi uključuju široki spektar modela, ali administrativni i regulatorni zahtjevi su značajni. Međutim, iskustva drugih zemalja širom svijeta su da relativno mali iznosi novca (tj. manje od 10 posto ukupnih budžeta univerziteta) mogu da imaju značajan uticaj na ponašanje institucija. To je posebno slučaj ako se mehanizam finansiranja zasnovan na uspješnosti rada koristi za raspodjelu investicija, za razliku od tekuće potrošnje (Salmi and Hauptman 2005). Da bi bili djelotvorni, takvi mehanizmi treba da omogućavaju institucijama da razviju dobro definisane strategije visokog obrazovanja i odgovore na njih, a i treba da obezbijede motivacione faktore za efikasno, djelotvorno visoko obrazovanje i istraživanje. U kontekstu regiona SEE, ti ciljevi zahtijevaju ponovno određivanje koncepta – i ponovno pregovaranje – o tome šta za obrazovnu instituciju znači da bude autonomna. U ovom trenutku visokoškolske institucije u regionu SEE smatraju da autonomija znači nepostojanje uticaja države i predstavlja jedini način na koji mogu da brane suštinske vrijednosti akademske slobode. U ostalom dijelu Evrope, pojam akademske slobode univerziteta je povezan sa odgovornošću prema državi u odnosu na uspješnost rada institucija.

Još jedan suštinski uslov za dobro funkcionisanje sistema visokog obrazovanja je organizaciono restruktuiranje univerziteta. Taj zadatak zahtijeva eliminaciju posebnog pravnog statusa koji imaju pojedinačni fakulteti i uspostavljanje univerziteta kao osnovnih pravnih lica. Ključne funkcije koje treba da budu dodjeljene centralnoj upravljačkoj strukturi uključuju sljedeće:

- Opšte upravljanje i strateško planiranje institucije;
- Primanje javnog finansiranja za različite (tj. nevezane za projekte) aktivnosti institucije na centralni račun univerziteta;
- Upravljanje finansijskim tokovima univerziteta u skladu sa strateškim prioritetima;
- Pripremanje opšteg budžeta univerziteta, uključujući prihode koje ostvaruju pojedinačni odjeli;
- Zapošljavanje svog nastavnog i nenastavnog osoblja;
- Upravljanje univerzitetskom imovinom i drugim sredstvima;
- Obezbjedivanje centralnih objekata i funkcija (ta funkcija bi mogla da uključuje centralni ured za osiguravanje kvaliteta, prikupljanje i obezbjeđivanje podataka itd);
- Obaveza za preuzimanje odgovornosti prema vladi i javnosti za uspješnost rada univerziteta;
- Ključna uloga u shemama nagrađivanja za akademske radnike; i
- Opšte predstavljanje institucije.

Univerziteti bi takođe trebalo da razmotre uspostavljanje eksternog upravljačkog tijela (tj. univerzitetskog borda) koji bi uključivao predstavnike takvih učesnika u procesu kao što su poslovna zajednica i lokalna uprava. Upravljačko tijelo igra ključnu ulogu u uspostavljanju i strateškom usmjeravanju institucije visokog obrazovanja i obezbjeđuje prvi stepen nadzora (u ime države). Većina zakona u zemljama regiona SEE sada predviđa univerzitetska upravljačka tijela, ali ona ne mogu da igraju djelotvornu ulogu u postojećim fragmentiranim institucijama.

Te promjene će zahtijevati političku odlučnost vlada. Restruktuiranje državnih univerziteta će zahtijevati dubinske promjene u raspodjeli vlasti i novca unutar tih institucija, smanjivanje obima negativnih praksi i, ako se implementira u potpunosti, dovešće do neophodnosti smanjivanja broja osoblja. Nije iznenađujuće da se takve reforme suočavaju sa otporima. Puna implementacija tih reformi će zahtijevati da se u toku dužeg vremenskog perioda obraća pažnja na veliki broj detalja, i to veći broj godina. Iskustva Slovenije i Slovačke pokazuju da greške u detaljima mogu da dovedu do umanjivanja uspješnosti cijele reforme (vidjeti u prethodnom dijelu teksta). Vlade, a ministarstva visokog obrazovanja konkretno, moraju da se, prema tome, aktivno angažuju u svim fazama reformskog procesa.

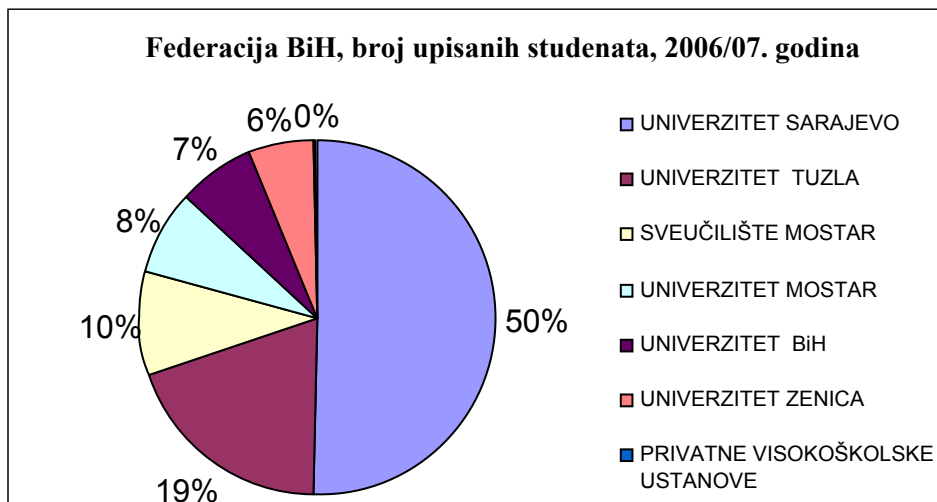
Da bi se univerziteti učinili efikasnijim i usmjerenim na osiguravanje uspješnosti, njihovi upravljački kapaciteti moraju da budu u znatnoj mjeri ojačani. Vlade moraju da obezbijede podršku za taj rad, koji bi trebalo da se protegne na nekoliko godina. Uz izgradnju

kapaciteta pojedinačnih menadžera (kao što su rektori), treba da se ojačaju i ukupni kapaciteti sistema za podatke i informacije (za namjene platnog fonda, računovodstva i upisivanja). Ti sistemi omogućavaju rektoratima da upravljaju univerzitetima i igraju vitalnu ulogu u uspostavljanju internog sistema osiguravanja kvaliteta. Vlade će možda takođe željeti da razmotre da li bi zajednički informacijski sistem mogao da bude razvijen za sve univerzitete u datoj zemlji, kako bi se omogućilo preuzimanje odgovornosti prema javnosti i izvještavanje prema vladi. Kao što je opisano u nastavku teksta, centralna administracija univerziteta će imati primarnu ulogu u uspostavljanju djelotvornih internih mehanizama osiguravanja kvaliteta. Da bi bila u potpunosti funkcionalna, centralna uprava bi trebalo da bude u mogućnosti da poveća sredstva za režijske troškove univerziteta koji im omogućavaju da izvršavaju svoje dužnosti. Opet, takve strategije su sa određenim stepenom uspjeha izvršavane u veoma malom broju institucija (npr. Univerzitet Crne Gore, gdje sredstva za režijske troškove iznose 20 posto, što je u skladu sa praksom u mnogim univerzitetima zapadne Evrope). Za razliku od toga, centralni upravljački nivo u većini neintegrisanih institucija sada ima teškoće pri ostvarivanju režijskih troškova na nivou od tek tri posto (što je tekuća situacija u Univerzitetu u Zagrebu).¹²

Zemlje regiona SEE imaju neuravnotežene sisteme visokog obrazovanja. U svakoj zemlji jedan ili najviše dva velika univerziteta dominiraju krajolikom visokog obrazovanja te zemlje. Ti univerziteti imaju od 40.000 do 70.000 studenata i u njih se upisuje oko polovina (ponekad i više) svih studenata u sektoru. Velike institucije, kao što su Univerziteti u Beogradu, Ljubljani, Sarajevu i Zagrebu, imaju najviši nivo političkog prestiža u svojim odgovarajućim sistemima visokog obrazovanja. Ako bi reforma zapela u tim institucijama to bi, prema tome, imalo veliki uticaj na te sisteme. Važno je napomenuti da bi veličina univerziteta trebalo da ide ruku pod ruku sa njihovom misijom. Prema tome, ne postoji jedan model visokog obrazovanja koji bi odgovarao svima. Velike institucije kojima se dobro upravlja imaju potencijalne prednosti u smislu ušteda na veličinama u nastavi i istraživanju. Međutim, zanimljivo je primijetiti da mnogi univerziteti koji su uspješni prema međunarodnim rangiranjima – uključujući Harvard, Stanford, MIT, Oxford i Cambridge — imaju uporedivu veličinu, između 10.000 i 20.000 studenata (Svjetska banka 2007).

¹² Privatna komunikacija rektora univerziteta sa autorima, oktobar 2007. godine.

Slika 11. Neuravnoteženi sistemi visokog obrazovanja: Slučaj Bosne i Hercegovine

Izvor: Federalni statistički zavod Federacije Bosne i Hercegovine, *Mjesečni statistički pregled* <http://www.fzs.ba/Eng/mjeng.htm> (pristupljeno u decembru 2007. godine).

Uravnoteženiji sistemi visokog obrazovanja koji zadovoljavaju različite potrebe – uključujući i različite potrebe na pod-državnom nivou – mogu da uključuju ojačani politehnički sektor i specijalizovane institucije visokog obrazovanja. Evropski univerziteti su se u tom smislu razvijali na različite načine. U Ujedinjenom Kraljevstvu i Njemačkoj, univerziteti koji nude puni spektar programa i kombinuju nastavu i istraživanje smatraju se zlatnim standardom. Te institucije, kojima se uglavnom upravlja centralno,¹³ sposobne su da iskoriste uštede na veličinama i postignu kritičnu masu koja je neophodna za visokokvalitetno istraživanje. Poljska i više drugih istočnoevropskih zemalja su, sa druge strane, iskusile ekspanziju specijalizovanih univerziteta koji se usmjeravaju, na primjer, na ekonomiju ili medicinske oblasti.

¹³ Kao što je već navedeno, to nije slučaj u univerzitetima Oxford i Cambridge, niti, do manje mjere, u Univerzitetu Durham.

Izazov za zemlje regiona SEE sada je razvoj dovoljnog broja djelotvornih, sveobuhvatnih univerziteta u srednjoročnom periodu. U ovom trenutku, najveće institucije su najčešće najkonzervativnije u odnosu na organizacionu strukturu, inovacije u nastavnom planu i programu i pedagogiju. One su takođe i politički najmoćnije u svojim zemljama i odupirale su se integraciji u smislu pravnog statusa. Jedna opcija koju, prema tome, treba razmotriti, odnosi se na to da li bi te velike institucije trebalo da budu podijeljene na više institucija. Kratkoročni program bi, prema tome, predviđao razvoj djelotvornijeg institucionalnog modela. Argumenti za **rastavljanje postojeće institucionalne strukture** moraće da se pažljivo ukrste sa mogućim negativnim konsekvencama po strukturu prihoda, interdisciplinarni rad i obrazovanje studenata i postdiplomaca koje izlazi izvan granica obuke viših tehničara. Ako se ta opcija, međutim, prihvati, bilo bi važno osigurati da podjela obuhvati dvije ili tri kompletne institucije, a ne samo fakultete od kojih se one sastoje. Svaka od tih reformskih putanja donosi prepreke političke ekonomije koje predstavljaju izazov, imajući u vidu nivo političkog uticaja tih institucija. Ipak, osiguravanje da te institucije budu djelotvornije predstavlja možda i centralni izazov za zemlje regiona SEE.

U dugoročnijem periodu, zemlje regiona SEE treba da razmotre politike koje podstiču diverzitet institucija koje u isto vrijeme nude programe u većoj mjeri orijentisane ka profesijama i posjeduju viši stepen fleksibilnosti u smislu trajanja studija, lokacije i modaliteta nastave. Konceptualno, moguće je konvertovati postojeću instituciju u instituciju sa različitim misijom i namjenom. U praksi, međutim, zemlje širom svijeta su otkrile da je, da bi se obezbijedili ti novi oblici i tipovi programa, neophodno stvoriti nove institucije. Takve institucije mogu imati različite oblike. Relativno unitarne institucije fokusirane su na obezbjeđivanje obrazovanja za profesije (npr. državni koledži u Norveškoj i finski politehnički instituti). Binarne institucije obezbjeđuju programe za profesije za prelazak na tržište rada i akademske programe koji se mogu prenijeti na univerzitet. Koledži u zajednicama (Community Colleges) u Sjedinjenim Državama i Kanadi, IUT (*Instituts universitaires de technologie*) u Francuskoj, *Fachhochschulen* (univerziteti primjenjenih nauka) u Njemačkoj i koledži za daljnje obrazovanje u Ujedinjenom Kraljevstvu predstavljaju primjere tog tipa institucija. Dvosmislena priroda tih institucija dovodi do toga da su one kategorizovane kao ISCED 5B ili 5A (ista oznaka kao i za diplomirane – “bachelor”), ili čak ISCED 6, kao što je slučaj za njemačke *Fachhochschulen*

(koje mogu da obezbijede magistarske – master - diplome).¹⁴ U svakom slučaju, razvoj takvih institucija je zadatak za srednjoročni period, imajući u vidu postojeću strukturu visokog obrazovanja u regionu SEE, troškove i prepreke za uspostavljanje novih institucija, sa tim vezanog regulatornog okvira i stepen hitnosti drugih prioriteta.

Unapređivanje mehanizama finansiranja

Reforme su potrebne i za mehanizme finansiranja koji raspodjeljuju resurse između vlada i institucija visokog obrazovanja i za one koje raspodjeljuju resurse između jedinica od kojih se te institucije sastoje. Konsistentno sa prelaskom na integrisane institucije, alokacije za nastavu bi trebalo da se daju centralnoj administraciji univerziteta, umjesto njegovim pojedinačnim fakultetima ili odjelima. Principe na kojima se zasnivaju te alokacije relativno je lako izraziti. Finansiranje bi trebalo da bude:

- Zasnovano na najnovijim podacima;
- Transparentno (vođeno uglavnom brojem studenata);
- Zasnovano na objektivnim kriterijumima;
- Kreirano tako da obezbjeđuje podsticaje za univerzitete da se usmjere na ostvarivanje društveno važnih ciljeva (npr. ravnopravnosti) i ciljeva koji su usaglašeni između onih koji obezbjeđuju i onih koji primaju finansiranje (npr. unutar okvira ugovora zasnovanih na uspješnosti rada); i
- Formulirano tako da podstiče efikasnost i djelotvornost.

Širom svijeta postoje znatna iskustva vezana za aranžmane finansiranja visokog obrazovanja koja su konzistentna sa tim principima (Salmi and Hauptman 2006). Nakon što institucija primi državni grant, ona bi trebalo da ima znatan stepen fleksibilnosti vezano za načine na koje troši te resurse na ispunjavanje svojih usaglašanih ciljeva.

Alokacije unutar institucija trebalo bi da dodjeljuje odgovornost za pripremanje i izvršavanje budžeta centralnoj administraciji. Štaviše, mjerilo koje vlada koristi za izračunavanje alokacije za pojedinačne institucije (na primjer, broj studenata u različitim programima) ne bi trebalo da automatski koristi i institucija za alokaciju ukupnog budžeta između programa i pod-jedinica. Iako institucionalni ciljevi moraju biti locirani unutar šire (državne) strategije visokog obrazovanja, univerziteti će morati da imaju specifične misije i,

¹⁴ Vidjeti rad Grubb (2003).

prema tome, trebalo bi da alociraju finansiranje interno u skladu sa njima. Prihodi koje ostvaruju pod-jedinice (npr. odjeli i fakulteti), bi, štaviše, trebalo da budu uključeni u budžet institucije, a određeni usaglašeni dio bi trebalo da se koristi za šire institucionalne ciljeve.

Radi povećavanja stepena dostupnosti visokog obrazovanja i kao dio borbe protiv neravnopravnosti, javne subvencije za troškove školarina trebalo bi da budu usmjerene na studente iz siromašnijih sredina. Za sada, studenti koji primaju finansiranje iz javnih izvora za pokrivanje studentskih troškova su oni koji ostvare najbolje rezultate na ispitima za upis u visoko obrazovanje. Iako ne postoje solidni uporedivi podaci za region, dokazi ukazuju na to da ti studenti u velikom broju dolaze iz finansijski jačih sredina. Uz prednosti koje donosi stepen obrazovanja koji su ostvarili roditelji i dohodak, ti studenti su bili u mogućnosti da pohađaju bolje osnovne škole, idu u gimnazije, dobijaju privatne časove za pripremu za prijemni ispit.¹⁵ Usmjeravanje javnih resursa na studente iz ugroženijih sredina (koji takođe ispunjavaju definisane zahtjeve za upis u visoko obrazovanje), sa posebnim naglaskom na obezbjeđivanje jednakih šansi za manjine, donijelo bi prednosti vezane za proširivanje dostupnosti i promovisanje jednakosti. Jasno je da taj zadatak zahtijeva mogućnost prikupljanja i verifikacije podataka o dohocima studenata i njihovih porodica. Nažalost, ta funkcija trenutno nije moguća u većini zemalja regiona SEE.

Najdjelotvorniji način za smanjivanje troškova visokog obrazovanja za pojedince iz siromašnijih sredina je obezbjeđivanje grantova (bespovratne pomoći). Shema studentskih zajmova takođe može da pomogne siromašnijim studentima da prevaziđu finansijska ograničenja.¹⁶ Međutim, takve sheme zahtijevaju prilično čvrstu administrativnu infrastrukturu. Kao minimum, neophodno je sljedeće:

- Mehanizmi za evaluaciju da li student prihvatljiv kao zajmoprimac ili ne (npr. dohodak roditelja ili porodice koji se može verifikovati, povjerljivost, sposobnost ispunjavanja ekstremnih vrijednosti potražnje na početku svake školske godine);

¹⁵ Postoji mnogo konsistentnih, iako usmenih, dokaza o korumpiranim praksama u prijemnim procedurama za visoko obrazovanje, koje takođe daju prednost bogatijim porodicama. Taj tip korupcije predstavlja važan razlog koji je doveo do toga da su sve zemlje u regionu SEE (sa izuzetkom Srbije) uvele eksterne matura ispite na kraju srednjeg obrazovanja, a to je ispit koji takođe omogućava ulazak u visoko obrazovanje. Zanimljivo je napomenuti da su fakulteti koji se opiru uvođenju mature kao osnove za ulazak u visoko obrazovanje upravo oni fakulteti koji ostvaruju neproporcionalan dohodak naplatom naknada za polaganje prijemnih ispita (tj. dohodak koji daleko premašuje troškove takvih ispita).

¹⁶ Naravno, sheme zajmova ne moraju biti usmjerene samo na siromašnije studente. Međutim, iznos subvencija koji se alocira za siromašnije studente treba biti viši od iznosa zajmova. Treba napomenuti da siromašniji studenti imaju manji stepen interakcija sa bankarskim sistemom pa su, prema tome uzdržljivi u vezi sa uzimanjem zajmova.

- Kapacitet za naplatu rata vraćanja zajmova u toku produženog vremenskog perioda nakon što student diplomira (to je poseban izazov za zemlje regiona SEE, u kojima je značajan procenat mladih ljudi ili nezaposleno ili u ranim fazama svojih karijera ili se odlučuju da emigriraju); i
- Pravni okvir i administrativni kapaciteti za sprovođenje ugovora na pouzdan način radi naplate dugova koji se ne vraćaju.

Neke od tih funkcija mogu izvršavati privatne banke. Sve sheme studentskih zajmova zahtijevaju određeni stepen javnog finansiranja, ili kroz snižene kamatne stope, ili obezbjeđivanje grejs perioda, ili zadržavanje određenog dijela rizika vezanog za zajam na strani vlade, umjesto u potpunosti na strani privatnih banaka, ili otpisom zajmova koji se ne vraćaju. U slučaju da je shema slabo dizajnirana i/ili neefikasno primjenjivana – na primjer, ako se stopa nevraćanja pokaže višom od očekivane, ako se ne mogu pratiti diplomirani studenti ili ako se koriste visoko subvencionirane kamatne stope – troškovi mogu biti toliko visoki da jednostavna shema grantova može vladu koštati manje i može osigurati viši stepen obuhvata ciljne populacije (Ziderman 2005). Uz to, država bi trebalo da obezbijedi opšti okvir za sisteme studentskih zajmova, kako bi se osiguralo da oni ostvaruju prioritete države, umjesto prioriteta banaka. Takav sistem bi morao da se pažljivo provjerava ako se uslovi za uvođenje djelotvorne sheme zajmova ispune u zemljama regiona SEE.

Diversifikacija tokova prihoda univerziteta ne znači jednostavno povećavanje naplata školarina. Univerziteti u regionu SEE moraju da dokažu da mogu da obezbijede dodatnu vrijednost za privatni sektor, kao i za društvo u cjelini, time što će rezultate istraživanja učiniti dostupnim, obezbijediti prenos tehnologije i ponuditi različite konsultantske usluge.¹⁷ Te aktivnosti se sve mogu izvršavati u zamjenu za naknadu, na osnovu transparentnih troškova i dobro dizajnirane politike cijena. Svim tim aktivnostima mora se profesionalno upravljati to jest, preko posebnih centralnih jedinica univerziteta, kao što su centri za prenos tehnologije i istraživanja i centralizovane servisne jedinice. Ako se takve jedinice pokažu korisnim za aktivnosti datom fakulteta i za nivo odjela / katedri, one će morati da budu u stanju da demonstriraju zašto su režijski troškovi vezani sa tim korinima za decentralizovane univerzitetske jedinice i, time, postanu katalizatori za njihovu integraciju.

¹⁷ Od univerziteta se takođe često očekuje da imaju funkciju služenja zajednici.

Evropska komisija, preko svog okvira programa za istraživanje, podstiče institucije da razviju potpune modele ekonomskih troškova.¹⁸ Da bi univerziteti u regionu SEE mogli da konkurišu za fondove za istraživanje na evropskom nivou, te određuju cijene svojih aktivnosti na odnosu transparentnih troškova uopšte, oni će morati da uhvate priključak sa tim modelima punih troškova, a to je korak za koji je većina za sada nespremna

Unapređivanje kvaliteta

Učestvovanje zemalja u Bolonjskom procesu, koji ima za cilj da osigura da diplome visokog obrazovanja budu kompatibilnije u cijeloj Evropi i da omogući mobilnost (vidjeti Okvir 1), **daje im izuzetnu priliku za unapređivanje kvaliteta nastave i učenja – priliku koja još uvijek nije u dovoljnoj mjeri iskorištena.** Ta prilika će doći kao rezultat nekoliko međusobno povezanih razvoja događaja. Pri revidiranju nastavnih planova i programa, univerziteti bi trebalo da se fokusiraju na sljedeće:

- Razvoj jasnih ishoda učenja za kurseve, sa naglaskom na vještinama, primjenljivosti znanja i značajnom smanjenju zahtjeva vezanih za činjeničnu memoriju;
- Obezbeđivanje fleksibilnosti za nastavnike u vezi sa tim kako oni ispunjavaju ciljeve vezane za ishode, uz istovremeno opšte razumijevanje među njima o tome kako su različite institucije i zemlje riješile pitanje zahtijevanih ishoda učenja (npr. unutar okvira tekućeg razvoja državnih okvira kvalifikacija);
- Uključivanje drugih učesnika u procesu u te aktivnosti, posebno poslovne zajednice;
- Razvijanje novih pristupa ocjenjivanju studenata, koji pomažu studentima da prate svoje napredovanje, koristeći objektivne, transparentne metode; i
- Ukidanje prevelikog oslanjanja na rezultate ispita na kraju godine.

Mnogi profesorima će vjerovatno morati da prođu kroz pedagošku obuku da bi ispunjavali zahtjeve novog plana i programa i ocjenjivanja. Ta obuka neće zahtijevati samo specijalizovanu podršku, uključujući usmjereno finansiranje, već i snažno političko liderstvo, da bi se prevazišli otpori i obezbijedili podsticaji. Mnoge od tih promjena mogu se omogućiti adekvatnom implementacijom postojećih evropskih instrumenata za mobilnost, kao što su Evropski sistem za prenos i akumulaciju priznanja (European Credit Transfer and Accumulation System, ECTS) ili

¹⁸ Vidjeti internetsku prezentaciju EU na tu temu, http://ec.europa.eu/research/fp7/index_en.cfm (pristupljeno februara 2008. godine).

Nadopuna diplome (Diploma Supplement, DS), za što je dostupno finansiranje iz različitih izvora. Zemlje u regionu SEE trebalo bi da se podstiču da razvijaju svoje timove promotera Bolonjskog procesa, po mogućnosti sa idejom konsultovanja na regionalnom nivou, te da u potpunosti učestvuju u tekućim evropskim programima razmjene na tom polju.

Okvir 1: Bolonjski proces

Bolonjski proces ima za cilj stvaranje Evropske oblasti visokog obrazovanja do 2010. godine, u kojoj studenti mogu da biraju iz širokog i transparentnog spektra visokokvalitetnih kurseva i imaju koristi od neometanih procedura priznavanja diploma. Bolonjska deklaracija iz juna 1999. godine je pokrenula seriju reformi koje su neophodne da bi se visoko obrazovanje u Evropi učinilo kompatibilnijim i uporedivijim, konkurentnijim i privlačnijim za Evropljane, kao i za studente i akademske radnike iz drugih zemalja.

Tri prioriteta Bolonjskog procesa su: uvođenje sistema sa tri ciklusa (diplomirani - bachelor's, magistar-master's i doktor-doctorate), osiguranje kvaliteta i priznavanje kvalifikacija i perioda studiranja. Na ministarskom sastanku održanom u Londonu 2007. godine dogovoreno je stvaranje Registra evropskih agencija za osiguravanje kvaliteta.

Izvor: Internetska prezentacija EU o Bolonjskom procesu, http://ec.europa.eu/education/policies/educ/bologna/bologna_en.html, (pristupljeno novembra 2007. godine).

Sistem osiguravanja kvaliteta u svakoj zemlji zahtijeva da mu se hitno posveti pažnja, kako bi se osigurala odgovarajuća ravnoteža između preuzimanja odgovornosti i unapređivanja. Kao što je već okvirno navedeno u prethodnom dijelu teksta, različite zemlje su se fokusirale na različita rješenja vezana za osiguravanje kvaliteta, pri čemu su Sjedinjene Države akumulirale znatna iskustva u oblasti akreditacije, dok zemlje kao što je Holandija i, do određene mjere, Francuska i Ujedinjeno Kraljevstvo, imaju tradiciju koja je usmjerena ka inspekciji koju sprovode eksterna tijela za osiguravanje kvaliteta. Iako ne postoji jedan jedinstveni bolonjski model za osiguravanje kvaliteta, vrijedi napomenuti sljedeće:

- Evropske zemlje koje imaju znatna iskustva vezana za eksterno osiguravanje kvaliteta, kao što su ujedinjeno Kraljevstvo i Irska, imaju tendenciju da se manje fokusiraju na nivo programa, a više na institucionalni nivo. Za druge evropske zemlje, kao što je Njemačka, sve je teže održavati sisteme sa “zahtjevnim održavanjem” koji uključuju detaljne provjere na nivou programa, pa su u novijem periodu razmatrale pristupe koji se fokusiraju na institucionalni (ili “procesni”) nivo.¹⁹

¹⁹ Taj model je predstavila njemačka agencija za akreditaciju Acquin, koja je organizovana kao mreža institucija visokog obrazovanja.

- U skladu sa dobrim evropskim i međunarodnim praksama, osiguravanje kvaliteta u sve većoj mjeri kombinuje adekvatnost *za* namjene i adekvatnost *pristupa* namjenama (vidjeti razmatranje tih tema u prethodnom dijelu teksta).
- Kao što je već pomenuto, Berlinska deklaracija (Berlin Communiqué) naglašava da institucije visokog obrazovanja nose ključnu odgovornost za kvalitet obrazovanja koje obezbjeđuju. “Irski model”, u kojem je eksterno osiguravanje kvalitet najvećim dijelom organizovano od strane samih univerziteta, privukao je mnogo pažnje unutar Evrope i širom svijeta.
- Standardi i smjernice za osiguravanje kvaliteta u Evropskoj oblasti visokog obrazovanja (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area, ESG)²⁰ obezbjeđuju okvir za evropska tijela za osiguravanje kvaliteta, koja ga u sve većoj mjeri primjenjuju na svoje aktivnosti.

Prema tome, preporučuje se da se osiguravanje kvaliteta u regionu SEE u većoj mjeri fokusira na interno osiguravanje kvaliteta, uzimajući u obzir dobre prakse koje su uspostavljene u Evropi i drugdje. Kao što je već pomenuto, razvoj sveobuhvatnog sistema pregleda na istom nivou (peer review) u regionu, koji je fokusiran na najbolje evropske prakse, može se sprovesti na smislen način samo na regionalnom nivou.

Uloga privatnog sektora u visokom obrazovanju

Ne postoji jedan jedinstveni recept za ulogu privatnih institucija visokog obrazovanja, koje su u različitim zemljama izvršavale različite zadatke. U smislu dostupnosti, privatne institucije u zemljama srednje i istočne Evrope pomogle su pri zadovoljavanju povećane potražnje za studiranjem nakon završetka srednje škole, posebno među različitim podgrupama stanovništva (Slantcheva i Levy 2007). Sve zemlje regiona SEE su ubrzo nakon dobijanja nezavisnosti usvojile zakone o visokom obrazovanju koji se bave privatnim obrazovanjem. Te zemlje —a posebno Bosna i Hercegovina i Hrvatska — moraju da pažljivo prate, međutim, da te regulative ne zaguše ponudu privatnih institucija u vrijeme kada ne postoje institucije sposobne da upišu značajan broj dodatnih studenata. U tom smislu iskustva Litvanije su korisna: prva privatna institucija je priznata tek 1999. godine, do kada je 25 posto upisanih studenata u Estoniji i 12 posto u Latviji već bilo u privatnim institucijama (Slantcheva i Levy 2007). Nedostatak

²⁰ Vidjeti rad Evropsko udruženje za osiguravanje kvaliteta u visokom obrazovanju - European Association for Quality Assurance in Higher Education (2005. godine)

institucija privatnog sektora spriječilo je Litvaniju da proširuje upis u visoko obrazovanje jednako brzo kao njeni susjedi – ta zemlja i dalje zaostaje iza druge dvije baltičke zemlje u odnosu na upis u privatne institucije i, što je još važnije, u odnosu na ukupne stope upisa u visoko obrazovanje.

Možda će najveći doprinos privatnog sektora u regionu SEE biti promovisanje diverziteta institucija visokog obrazovanja. Taj diverzitet bi pomogao u promjeni mišljenja da postoji samo jedan tip visokoškolskih institucija, konkretno onaj koji nudi puni spektar predmeta i kombinuje nastavu i istraživanje. Privatne institucije u regionima CEE i SEE su gotovo u svim slučajevima manje od javnih institucija (a svakako u prosjeku), rijetko nude istraživačka zvanja i obično su fokusirane na uži skup predmeta i programa. Privatne institucije bi, međutim, mogle da budu inovativne na više načina, na primjer, uvođenjem novih modaliteta za dostupnost i obezbjeđivanje obrazovanja (npr. učenje na daljinu, večernji kursevi, nastava u vrijeme koje odgovara zaposlenima) i inovacijama u nastavnom planu i programu (tj. razvojem nastavnih planova i programa koji su usklađeniji sa zahtjevima tržišta rada, uključujući, u dugoročnom periodu i diplome na nižem nivou od univerzitetskih - sub-baccalaureate degrees). Jedan način na koji su privatne institucije bile u mogućnosti da ponude ovu vrstu diverziteta je time što su bile uspostavljanje zajedno ili preko institucija iz drugih zemalja.

Diverzitet u sektoru visokog obrazovanja će zahtijevati da sistem osiguravanja kvaliteta uopšte, a akreditacije i licenciranja konkretno, podržavaju institucionalni diverzitet. To znači da bi državni ili regionalni režimi trebalo da koriste pristup “adekvatnost za namjene”, prema kojem institucija definiše svoje ciljeve, a procesi osiguravanja kvaliteta imaju za cilj da joj pomognu da ostvari svoje ciljeve i postiže kontinualna poboljšanja. Taj pristup podrazumijeva da se institucija akredituje ako ispunjava (ili se ocjenjuje da ima kapacitete da ispunjava) ciljeve koje je sama sebi postavila. Međutim, u većini zemalja, postojeći zahtjevi vezani za licenciranje i akreditaciju podrazumijevaju da institucije imaju u suštini isti skup ciljeva i, prema tome, istu strukturu, u smislu broja predmeta ili programa koji se nude.²¹

Uz to, vlade će morati da obrate pažnju i na problem vezan za to što većina nastavnog osoblja u privatnim institucijama visokog obrazovanja već ima ugovore sa javnim

²¹ Bez obzira na fleksibilnost koja je neophodna u ovom smislu, važno je napomenuti da bi se od studenata privatnih institucija i dalje očekivalo da ispunjavaju iste standarde u smislu ishoda učenja kao i studenti u javnim institucijama; prema definiciji tog praga, diploma iz datog predmeta bi trebala biti istog nivoa kvaliteta, bez obzira na to o kojoj se instituciji radi.

institucijama. To dvostruko zaposlenje je dobrodošlo za pojedine profesore, koji u znatnoj mjeri nadopunjuju plate koje dobijaju u javnim institucijama, kao i za privatne institucije, koje su u mogućnosti da znatno povećaju prihode preuzimajući čak i manje odgovornosti nego što se zahtijeva za javno finansiranje. Vlade to tolerišu zato što to slabi pritiske za ulaganjem dodatnih javnih resursa za omogućavanje većeg upisa. Međutim, ti aranžmani kao efekt proizvode javne subvencije za privatne institucije, stvaraju potencijalne sukobe interesa i imaju negativan uticaj na kvalitet obrazovanja, pošto pojedini nastavnici imaju višestruke obaveze i poslodavce, kao i previše studenata da bi mogli da drže nastavu dobrog kvaliteta. Važan faktor koji doprinosi situaciji je to što se profesor javnog univerziteta smatra zaposlenim sa punim radnim vremenom (i prima platu za puno radno vrijeme) sa veoma malo časova nastave (četiri sedmično u većini zemalja), a ipak, u skladu sa tim aranžmanom, plate su i dalje niske.

Jačanje istraživanja i razvoja

Zemlje regiona SEE suočavaju se sa višestrukim izazovima u unapređivanju svojih sistema istraživanja i razvoja, ali temelji za dugoročnu djelotvornost tih sistema moraju da se uspostave sada. Transformacija zemalja kao što su Finska, Irska i Singapur trajala je desetljećima, a vjerovatno je da će tako biti i za zemlje regiona SEE.

U kratkoročnom periodu te zemlje bi trebalo da naglasak stave na prilagođavanje postojećeg znanja, umjesto na inovacije i stvaranje novog znanja. Najviši stepen prioriteta trebalo bi dati jačanju veza između univerziteta i preduzeća. Najveći doprinos koji sektor istraživanja može da obezbijedi za zemlju je pružanje pomoći kompanijama da usvoje i prilagode nove ideje i tehnologije iz drugih dijelova svijeta. Da bi se postigao taj cilj, privatno finansiranje mora da se drastično poveća, kao i stepen zapošljavanja istraživača u privatnog sektoru. Fokus na veze će, štaviše, obezbijediti i mogućnost da se javno finansiranje djelotvornije usmjerava.

Na sreću, mnoge zemlje širom svijeta imaju uspješna iskustva u implementaciji partnerstava javnog i privatnog sektora u istraživanju i razvoju, koja imaju više različitih oblika. Takva partnerstva uključuju programe uparivanja grantova, inkubatora i tehnoloških / naučnih parkova (Goldberg et al. 2007). Najvažniji element je neophodnost objektivnosti u procesu izbora, pri čemu se finansiranje odobrava samo za najsnažnije prijedloge. Taj tip aranžmana stavlja najveći naglasak na transparentnost aktivnosti javnih zvaničnik i uključivanje

međunarodnih pregleda na istom nivou. Važno je da se rizik dijeli, pri čemu privatni sektor daje značajan doprinos (u tipičnom slučaju, 50 posto troškova projekta). Struktura eksternih upravljačkih tijela obrazovnih institucija, uključenost privatnih kompanija u dizajn nastavnog plana i programa i ponude kurseva, razvoj programa pripravnštva za studente i korištenje zaposlenih kao nastavnika sa pola radnog vremena - sve to igra svoju ulogu u jačanju veza između institucija visokog obrazovanja i poslovnog sektora.

U dugoročnom periodu će naglasak na prilagođavanje postojećeg znanja pomoći pri unapređivanju osnovnih istraživanja. Iskustva, znanja i novac koji se generišu u saradnji sa privatnim sektorom pomoći će pri izgradnji kapaciteta institucija i ljudi za rad na više osnovnih istraživanja. To će takođe predstavljati signal za vlade vezan za oblasti u kojima data zemlja ima konkretne komparativne prednosti koje bi se mogle dodatno iskoristavati uz daljnja investiranja.

Smanjivanje stepena prioriteta osnovnog istraživanja u javnom finansiranju zahtijeva novi pristup imenovanju i napredovanju akademskog osoblja na univerzitetima. Sada je najvažniji kriterijum za napredovanje unutar državnih univerziteta objavljivanje istraživanja u naučnim časopisima. Najčešće se nikakva vrijednost ne pridaje radu sa preduzećima ili izuzetnosti u nastavi. U srednjoročnom periodu bi institucije visokog obrazovanja u regionu SEE mogle da razmotre fleksibilnije sheme plata, koje bi im omogućile da obezbjeđuju akademske podsticaje za onu vrstu aktivnosti koju im je cilj da promovišu, u skladu sa njihovim odgovarajućim institucionalnim misijama.

Podrška za mlade istraživače će zahtijevati posebnu pažnju, i zbog toga što će osigurati unapređenu ponudu visoko kvalifikovanih stručnjaka za istraživanje i razvoj i zbog toga što mladi istraživači mogu da postanu zagovornici promjena. Ta podrška može da ima različite oblike. Najprije, obuka u oblasti istraživanja bi trebalo da – u skladu sa širim konzenzumom u Evropi²²— prepozna činjenicu da su kandidati na doktorskim studijama i studenti i istraživači u ranim fazama, a ta činjenica bi trebalo da bude odražena na njihov institucionalni status. Doktorski programi bi takođe trebalo da zadovoljavaju potrebe kandidata koji žele da nastave akademsku karijeru, kao i onih koji namjeravaju da nastave svoje karijere

²² Vidjeti “Zaključke i preporuke” (“Conclusions and Recommendations”) Bolonjskog seminara o “Doktorskim programima za evropsko društvo znanja” (“Doctoral Programmes for a European Knowledge Society”), Salzburg, Austrija, 3–5. februara 2005. godine, dostupno na inrenetskoj prezentaciji Akademskog informacionog centra Latvije (Latvian Academic Information Center) na adresi: http://www.aic.lv/ace/ace_disk/Bologna/Bol_semin/Salzburg/050203-05_Conclusions.pdf (pristupljeno u februaru 2008. godine).

izvan sektora visokog obrazovanja. Kao rezime treba navesti da doktorski programi treba da odražavaju više različitih ciljeva, a ne samo pripremu za redovnu profesuru.

Biće neophodno da se resursi za mlade istraživače obezbjeđuju na konkurentnoj osnovi. Imajući u vidu činjenicu da je prosječna starost univerzitetskog nastavnog i istraživačkog osoblja u regionu SEE prilično visoka, mladi istraživači sada nemaju lak pristup finansiranju (niti politički uticaj koji dolazi sa takvim resursima). Ta situacija dovodi do toga da oni imaju mali stepen motivacije za nastavljanje svoje karijere istraživača. Konkurentno finansiranje će pomoći mladim istraživačima da igraju ključnu ulogu u novog istraživanju i generišu prihode za svoje institucije (npr. u odnosu na inovacije, saradnju sa industrijom, te osiguravanje patenata). Posebna podrška bi trebalo da se da omogućavanju mobilnosti mladih istraživača unutar regiona SEE i izvan njega, zajedno sa stvaranjem zaštitnih i podsticajnih mjera za povratnike.

Treba napomenuti da neće svi akademski radnici univerziteta u regionu SEE biti u mogućnosti da se bave originalnim istraživanjima, posebno ne u institucijama koje su namjerno izabrale da usmjere aktivnosti na nastavu i učenje. Sistemi nagrađivanja u takvim institucijama bi trebalo da odražavaju tu činjenicu, umjesto da kopiraju sisteme nagrađivanja iz institucija visokog obrazovanja koje imaju različite misije. Istraživači na univerzitetima i oni koji rade u industriji bi trebalo da imaju koristi od povećavanja stepena propustljivosti između ta dva sektora, iz čega bi i institucije visokog obrazovanja i kompanije imale koristi. Većina institucija u regionu SEE sada ne obraća dovoljno pažnje tim pitanjima.

Postoji jasna potreba za dubljom regionalnom saradnjom u istraživanju i razvoju. U toku budućeg perioda za koji se mogu praviti predviđanja, zemlje regiona SEE neće biti u mogućnosti da ostvaruju izuzetne rezultate u istraživanju u više od tek par oblasti po zemlji, zbog postojećeg stanja njihove istraživačke infrastrukture i osnovnih ograničenja koje donosi njihova mala veličina. Ta ograničenja predstavljaju veliki izazov za vlade koje imaju za cilj da identifikuju oblasti u kojima su opravdane daljnje investicije i razvoj. Postoje dva načina da vlade, prema tome, izvrše dijeljenje rizika vezanog za investiranje u istraživanje i razvoj. Prvi podrazumijeva uključivanje privatnog sektora u donošenje tih odluka, pošto su preduzeća u boljoj poziciji od vlada za identifikaciju oblasti istraživanja koje donose dodatnu vrijednost. Drugi način podrazumijeva izgradnju saradnje između zemalja i institucija, kroz koju se investicije koordiniraju a resursi – tj, ljudi, oprema, ideje - dijele.

U zemljama regiona SEE većinu istraživanja, posebno na osnovnom nivou, sprovode specijalizovane institucije. Istraživački instituti i akademije imaju zasebne pravne identitete i finansijske aranžmane u odnosu na univerzitete u regionu, ali je njihovo finansiranje u znatnoj mjeri smanjeno, ili, u nekim slučajevima, potpuno ukinuto u toku devedesetih godina prošlog vijeka. Vjerovatno je da će važan srednjoročni cilj biti razmatranje uloge tih tijela, uključujući i to koliko njih treba da radi odvojeno od univerziteta, ako je to uopšte potrebno. U širem smislu, odnos između nastave i istraživanja mora da se razmotri. Ovaj izvještaj nije, međutim, pokušao da riješi ta pitanja, zbog svog ionako značajnog programa, kao i činjenice da bi za to bilo neophodno prevazići veoma teške političke prepreke.

III. Implementacija promjena kroz regionalnu saradnju

Realizacija reformskog programa koji je okvirno predstavljen u dosadašnjem dijelu teksta zahtijevaće vrijeme i znatne dodatne resurse. Ti argumenti zagovaraju dobro dizajniranje strategije implementacije i podjelu troškova kroz regionalnu saradnju, a obje te teme se razmatraju u ovom odjeljku.

Ova studija nije uključivala pokušaj obračunavanja troškova vezanih za različite reforme koje su razmatrane; međutim, jasno je da će resursi koji su potrebni biti znatni. Jedan način da se ti troškovi učine lakšim za upravljanje je da se određene aktivnosti sprovedu kroz regionalnu saradnju. Regionalna saradnja je, štaviše, neophodna za djelotvornu, održivu reformu, zbog toga što se određena pitanja ne mogu uspješno riješiti na državnom nivou – određene strukture i aranžmani moraju se uspostaviti izvan državnih granica, da bi zemlje mogle da prevaziđu blokadu reformi sa kojom se sada suočavaju .

Regionalna saradnja među zemljama regiona SEE može da ima dva osnovna oblika. U prvom obliku, aktivnosti su suštinski državne po karakteru, ali, pošto se sve zemlje u regionu suočavaju sa istim pitanjima, ona bi mogla da se rješavaju zajedno na koordiniran način. Drugi oblik saradnje sastoji se od aktivnosti koje *zahtijevaju* regionalni pristup da bi bile djelotvorne.

Koordinirane regionalne aktivnosti bi mogle da uključuju sljedeće:

- Snaženje eksternog osiguravanja kvaliteta univerziteta;
- Jačanje internog osiguravanje kvaliteta univerziteta;
- Pružanje podrške uspostavljanju međunarodno priznatih sistema za prikupljanje podataka i indikatora vezanih za kvalitet univerziteta; i
- Pružanje posebne podrške za mlade istraživače.

Integrirane regionalne aktivnosti bi mogle da uključuju sljedeće:

- Regionalni centar za eksterno osiguravanje kvaliteta;
- Regionalne centre izuzetnosti, posebno za istraživanje i postdiplomsko obrazovanje. Takvi centri bi mogli da imaju dva oblika: (a) različite institucije u različitim zemljama specijalizovane za različite predmete, ali koje razvijaju jasne profile za omogućavanje mobilnosti studenata i istraživača; i (b) institucije u različitim zemljama koje rade kolektivno na unapređivanju istraživanja (i nastave) u datoj oblasti;
- Zajednički programi za akademske stepene;

- Program grantova za pružanje podrške kolaborativnim aktivnostima u unapređivanju nastave i učenja;
- Regionalni centar resursa za visoko obrazovanje koji bi pružao podršku institucijama u implementaciji Bolonjskog procesa, raspodjeljivao informacije i evropskim i međunarodnim dobrim praksama u nastavi i učenju, omogućavao međunarodnu saradnju i mobilnost i gradio kapacitete ministarstava odgovornih za visoko obrazovanje i istraživanje; i
- Finansiranje i promovisanje aranžmana za mobilnosti između zemalja.

Uz region SEE, omogućavanje regionalne saradnje zahtjeva sprovođenje aktivnosti na tri dodatna nivoa:

- *Evropski nivo:* kontekst i okvir unutar kojeg zemlje provode reformu svojih sistema visokog obrazovanja i istraživanja u sve većoj mjeri određuje Evropska Unija. Sve zemlje regiona priključile su se Bolonjskom procesu. EU ima značajne izvore finansiranja i za implementaciju bolonjskih ciljeva (npr. TEMPUS program) i za jačanje istraživanja i razvoja (npr. Okvirni programi - Framework Programmes).
- *Državni nivo:* vlade treba da ispune zahtjeve EU kroz usvajanje izmjena i dopuna zakona, obezbjeđivanje adekvatnog finansiranja i uklanjanje prepreka za mobilnost istraživača i akademskih radnika. One takođe moraju da obezbijede temelje za integrisane univerzitete i odgovarajuće sisteme eksternog osiguravanja kvaliteta.
- *Institucionalni nivo:* Evropska i međunarodna iskustva su pokazala da je budućnost visokog obrazovanja u snažnim univerzitetima koji su autonomni (tako da mogu da ispunjavaju svoje dužnosti prema javnosti), ali koji su u isto vrijeme i odgovorni prema javnosti. Upravljanje tim institucijama treba da bude i fleksibilno i efikasno, imajući u vidu da one nose najvažniji dio odgovornosti za osiguravanje kvaliteta i implementaciju Bolonjskog procesa

Nekoliko regionalnih obrazovnih inicijativa i inicijativa vezanih za istraživanje i razvoj već postoji u zemljama Balkana. Te inicijative imaju više različitih organizacionih struktura i mandata, kao i predstavnike iz zemalja izvan regiona, uključujući:

- Tijela sa učešćem široke grupe zemalja, sa visokim nivoom predstavnika i široko definisanim mandatom koji prevazilazi samo obrazovanje i istraživanje, kao što su Regionalno vijeće za saradnju (Regional Co-operation Council, RCC) (ranije poznato kao Pakt za stabilnost – Stability Pact) i Srednjeevropska inicijativa (Central European Initiative);
- Tijela sa predstavnicima iz uže grupe zemalja, sa tehničkog nivoa iz ministarstava obrazovanja, kao što su ERI-SEE (Inicijativa za reformu obrazovanja jugoistočne Evrope - Education Reform Initiative of South East Europe) i Radna grupa za izgradnju ljudskog kapitala (Task Force on Building Human Capital) u okviru RCC; i
- Ekspertska tijela sa članovima koji plaćaju naknade, kao što je Evropsko udruženje univerziteta (European University Association).

Svjetska banka namjerava da koristi ovaj analitički dokument kao temelj za diskusije sa zemljama Balkana. Te diskusije će imati cilj verifikaciju dokaza i argumenata koji su ovdje predstavljeni i identifikaciju načina za pružanje podrške tim zemljama da ostvare napredak u reformi visokog obrazovanja i istraživanja i razvoja.

Aneks 1. Indikatori Lisabonskog programa

		Albanija	Bosna i Hercegovina	Bugarska	Hrvatska	Makedonija	Crna Gora	Rumunija	Srbija (podaci za 2000, 2001. uključujuju Crnu Goru)	Slovenija	EU 15	EU 27
Cilj	Investiranje 2% BDP-a u visoko obrazovanje											
Indikator	Privatna i javna potrošnja na visoko-obrazovne institucije i administraciju, izražena u procentima BDP-a	0.50%	n/p	1.31 %	0.83 %	0.44 %	n/p	0.78%	n/p	1.30%	1.10 %	1.33%
Godina		2003.	2003	2003	2003	2003	2003	2002.	2003.	2002.	2003.	2004.

Izvor: Baza podataka Zavoda za statistiku UNESCO-a, februar 2008. godine; Komisija Evropskih komiteta ("Napredak ka ostvarivanju Lisabonskih ciljeva u oblastima obrazovanja i obuke," Indikatori i odrednice, 2007) za EU 27.

Cilj	Potrošnja 3% BDP-a na istraživanje i razvoj do 2010. godine											
Indikator	Ukupna bruto domaća potrošnja na istraživanje i razvoj izražena u procentima BDP-a	0.18% (*)	0.05 % (*)	0.51 %	1.14 %	0.26 %	0.24 % (*)	0.40%	0.5% (*)	1.61%	1.98 %	1.93% (*)
Godina		2003.	2006	2004	2003	2002	2006	2004.	2004.	2004.	2001.*	2001.

Izvor: Svjetska banka (2005), Odjeljenje Ujedinjenih nacija za stanovništvo (2004), baza podataka za nauku i tehnologiju Zavoda za statistiku UNESCO-a.

* Izvor: Izvještaji o nauci i tehnologiji za zemlje EU (Science and Technology Country Reports, EU).

		Albanija	Bosna i Hercegovina	Bugarska	Hrvatska	Makedonija	Crna Gora	Rumunija	Srbija (podaci za 2000, 2001. uključuju Crnu Goru)	Slovenija	EU 15	EU 27
Cilj	Povećan stepen međdržavne stope mobilnosti studenata u visokom obrazovanju											
Indikator	Stopa mobilnosti prema unutra (%)	0.9	n/p	3.6	2.3	0.6	n/p	2.6	n/p	2.3	n/p	n/p
Indikator	Stopa mobilnosti prema vani (%)	26.3	n/p	10.5	8.3	14.8	n/p	1.5	5.81 (**)	1.0	n/p	n/p
Godina		2004.		2005	2003	2005		2005.	2001.	2005.		

Izvor: Baza podataka Zavoda za statistiku UNESCO-a, februar 2008. godine.

Cilj	Povećanje broja diplomiranih studenata matematike, prirodnih nauka i tehnologije za barem 15% do 2010. godine (u poređenju sa 2000. godinom)											
Indikator	Promjena u udjelu diplomiranih studenata inženjerskih nauka, tehnologije, građevinarstva i prirodnih nauka, izraženog u procentima ukupnog broja diplomiranih studenata (u procentualnim poenima)	-0.56%	n/p	3.82 %	5.76 %	7.88 %	n/p	-2.60%	-0.07% (**)	-4.89%	n/p	n/p
Godina		2000-2003.		2000-2005	2000-2003	2000-2005		2000-2005.	2000-2001.	1999-2005.		

Izvor: Svjetska banka, Obračuni zasnovani na bazi podataka SIMA, februar 2008. godine.

** Srbija i Crna Gora.

References

- Adamović, Mirjana i Silva Mežnarić. 2003. godine. "Researching Potential Migrants: The 'Brain Drain' of Young Scientists from Hrvatska." („Istraživanje potencijalnih emigranata: 'Odliv mozгова' mladih naučnika iz Hrvatske“. Na hrvatom. Sociološka revija [Hrvatske] 24, br. 3–4: 143–60.
- Barr, Nicholas, ed. 2005. godine. Labor Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe: The Accession and Beyond (Tržišta rada i socijalna politika u srednjoj i istočnoj Evropi: Priklučenje i period nakon njega). Washington, DC: Svjetska banka.
- Betcherman, Gordon, Martin Godrey, Shweta Jain, Arvo Kuddo, Toby Linden i Keiko Miwa. 2007. godine. "The Labor Market and Education and Training in the Western Balkans: A Policy Note." („Tržište rada i obrazovanje i obuka na zapadnom Balkanu: Bilješka o politikama“) Svjetska banka, Washington, DC. Rukopis dostupan od autora.
- EC (Evropska komisija). 2006. godine. European Innovation Progress Report 2006: Trendchart (Evropski izvještaj o napretku inovacija za 2006. godinu: Slika trendova). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities (Luksemburg: kancelarija za zvanične publikacije Evropske Unije).
- . 2007. "Progress Towards the Lisbon Ciljs in Education and Training: Indicators and Benchmarks 2007." („Napredovanje ka ostvarivanju Lisabonskih ciljeva u oblasti obrazovanja i obuke: Indikatori i odrednice za 2007. godinu“) EU, Brisel, http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/progress06/report_en.pdf. Pristupljeno 8. februara 2008. godine.
- EUA (Evropsko udruženje univerziteta - European University Association). 2003. godine. "Institutional Review of Ss. Cyril and Methodius University in Skopje." („Institucionalni pregled Univerziteta Svetog Kirila i Metoda u Skoplju“) Institutional Evaluation Programme (Program institucionalne evaluacije). EUA, Brisel.
- . 2007. "Trends V." („Trendovi V“) EUA, Brisel.
- European Association for Quality Assurance in Higher Education (Evropsko udruženje za osiguravanje kvaliteta u visokom obrazovanju). 2005. godine. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (Standardi i smjernice za osiguravanje kvaliteta u evropskoj oblasti visokog obrazovanja). Helsinki: European Association for Quality Assurance in Higher Education, http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050221_ENQA_report.pdf. Pristupljeno februara 2008. godine.

- European Centre for Higher Education (Evropski centar za visoko obrazovanje), "Statistical Information on Higher Education in Central and Eastern Europe 2004-2005." European Centre for Higher Education: http://www.cepes.ro/information_services/statistics.htm. Pristupljeno novembra 2007. godine.
- Gesellschaft zur Foerderung der Forschung. 2006. godine. Research and Development in South Eastern Europe (Istraživanje i razvoj u jugoistočnoj Evropi). Beč: Neuer Wissenschaftlicher Verlag GmbH.
- Goldberg, Itzhak, Manuel Trajtenberg, Adam Jaffe, Thomas Muller, Julie Sunderland i Enrique Blanco Armas. 2007. godine. "Transforming Russian Universities into World-Class Universities: Briefing Note." („Transformacija ruskih univerziteta u univerzitate svjetske klase: Informacioni dokument“). Svjetska banka, Washington, DC.
- Grubb, Norton. 2003. godine. "The Roles of Tertiary Colleges and Institutes: Trade-offs in Restructuring Postsecondary Education." („Uloge visokih koledža i instituta: kompromisi u restrukturiranju obrazovanja nakon srednje škole“) Svjetska banka, Washington, DC.
- Kwiek, Marek. 2007a. „The European Integration of Higher Education and the Role of Private Higher Education.“ („Evropska integracija visokog obrazovanja i uloga privatnog visokog obrazovanja“) U radu Slantcheva i Levy, Private Higher Education (Privatno visoko obrazovanje), 119–134.
- Kwiek, Marek. 2007b. "The Legal Integration of Universities and its Impact on University Management in South Eastern Europe." („Pravna integracija univerziteta i njen uticaj na upravljanje univerzitetima u jugoistočnoj Evropi“). Izvještaj pripremljen za Svjetsku banku.
- Mertaugh, Michael i Eric Hanushek. 2005. godine. "Education and Training." („Obrazovanje i obuka“) U radu Barr, Labor Markets and Social Policy (Tržišta rada i socijalna politika), 207–242.
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development – organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj). 2007. godine. Education at a Glance 2007. (Obrazovanje na prvi pogled za 2007. godinu) Paris: OECD.
- Pachuashvili, Marie 2007. godine. "Legitimacy Sources and Private Growth." („Izvori legitimnosti i privatni rast“). U radu Slancheva i Levy, Private Higher Education (Privatno visoko obrazovanje), 75–93.
- Patrinos, Harry Anthony, Cris Ridao-Cano i Chris Sakellariou. 2006. godine. "Estimating the Returns to Education: Accounting for Heterogeneity in Ability." („Porcjenjivanje povrata od obrazovanja: Uzimanje u obzir heterogenosti mogućnosti“) World Bank Policy Research Working Paper (Radni dokument Svjetske banke o istraživanju politika), br. 4040. Svjetska banka, Washington, DC.

- Radošević, Slavo. 2007. godine. „Research and Development and Competitiveness in South Eastern Europe: Asset or Liability for EU Integration?“ („Istraživanje i razvoj i konkurentnost u jugoistočnoj Evropi: Prednost ili prepreka za integraciju u EU?“) Economics Working Paper (Ekonomski radni dokument), br. 75. Centre for the Study of Economic and Social Change in Europe (Centar za studije ekonomskih i socijalnih promjena u Evropi, CSESCE), University College London.
- Republika Hrvatska. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. 2007. godine. OECD Thematic Review of Tertiary Education: Country Background Report for Hrvatska (OECD tematski pregled visokog obrazovanja: Izvještaj o dosadašnjoj situaciji u zemlji za Hrvatsku). Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
- Rutkowski, Jan i Stefano Scarpetta 2005. godine. Enhancing Job Opportunities in Eastern Europe and the Former Soviet Union (Jačanje mogućnosti za zapošljavanje u istočnoj Evropi i bivšem Sovjetskom savezu). Washington, DC: Svjetska banka.
- Salmi, Jamil i Arthur M. Hauptman. 2006. godine. Innovations in Tertiary Education Financing: A Comparative Evaluation of Allocation Mechanisms (Inovacije u finansiranju visokog obrazovanja. Komparativna ocjena mehanizama alokacije). Education Working Paper Series (Serija radnih dokumenata u obrazovanju), br. 4. Svjetska banka, Washington, DC.
- Slantcheva, Snejana. 2007. godine. „Legitimizing the Difference: Private Higher Education Institutions in Central and Eastern Europe.“ („Prihvatanje legitimnosti razlika: Privatne institucije visokog obrazovanja u srednjoj i istočnoj Evropi“) u radu Slantcheva i Levy, Private Higher Education (Privatno visoko obrazovanje), 55–76.
- Slantcheva, Snejana i Daniel C. Levy, eds. 2007. godine. Private Higher Education in Post-Communist Europe: In Search of Legitimacy (Privatno visoko obrazovanje u post-komunističkoj Evropi. U potrazi za legitimnošću). New York i Basingstoke, England: Palgrave Macmillan.
- UNESCO Institute for Statistics (UNESCO statistički zavod). N.d. Science and Technology Database (N.d. Baza podataka nauke i tehnologije). Pristupljeno u toku perioda od juna 2007. do februara 2008. godine.
- United Nations Population Division (Odjeljenje Ujedinjenih nacija za stanovništvo). 2004. godine. World Population Prospects (Svjetske perspektive za stanovništvo). New York: UNPD.
- Uvalic, Milica. N.d. “Science, Technology, and Economic Development in South Eastern Europe.“ („Nauka, tehnologija i ekonomski razvoj u jugoistočnoj Evropi“) Science Policy Series (Serija naučne politike), br. 1. UNESCO, Venecija.
- World Bank. 1994. godine. Higher Education: The Lessons of Experience (Visoko obrazovanje: Lekcije iz iskustava). Washington, DC: Svjetska banka.

- . 2002. *Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education* (Izgradnja društava znanja: Novi izazovi za visoko obrazovanje). Washington, DC: Svjetska banka.
- . 2003. “Project Appraisal Document for the Bosnia Education Restructuring Project.” („Dokument ocjene projekta za Projekt za restrukturiranje obrazovanja u Bosni i Hercegovini“) Svjetska banka, Washington, DC.
- . 2005. *World Development Indicators* (Indikatori razvoja svijeta). CD-ROM. Washington, DC.
- . 2006. “Public Financial Support for Commercial Innovation: Europe and Central Asia Knowledge Economy Study, Part I.” („Javna finansijska podrška za komercijalne inovacije: Studija znanja ekonomija Evrope i srednje Azije, Dio I“) Svjetska banka, Washington, DC.
- . 2007. *From Red to Gray: The “Third Transition” of Aging Populations in Eastern Europe and the Former Soviet Union* (Iz crvenog u sivo: „Treća tranzicija“ stanovništva koje stari u istočnoj Evropi i bivšem Sovjetskom savezu). Washington, DC: Svjetska banka.
- . 2007a. “Bugarska: Accelerating Bugarska’s Convergence: The Challenge of Raising Productivity” („Bugarska. Ubrzavanje usklađenosti Bugarske: Izazov povećavanja produktivnosti“), Izvještaj br. 38570. Jedinica za smanjivanje siromaštva i ekonomsko upravljanje (Poverty Reduction and Economic Management Unit), Region Evrope i srednje Azije (Europe and Central Asia Region), Svjetska banka, Washington, DC.
- . 2007b. “Hrvatska Living Standards Assessment” („Ocjena životnog standarda u Hrvatskoj“) Izvještaj 37992-HR, Jedinica za smanjivanje siromaštva i ekonomsko upravljanje (Poverty Reduction and Economic Management Unit), Region Evrope i srednje Azije (Europe and Central Asia Region), Svjetska banka, Washington, DC.
- WEF (Svjetski ekonomski forum - World Economic Forum). 2007. godine. *The Global Competitiveness Report 2007–2008* (Globalni izvještaj o konkurentnosti za 2007-.2008. godinu) Ženeva: WEF.
- Yusuf, Shahid i Kaoru Nabeshima, eds. 2007. godine. *How Universities Promote Economic Growth*. (Kako univerziteti promovišu ekonomski rast) Washington DC: Svjetska banka.
- Ziderman, Adrian. 2005. godine. *Policy Options for Student Loans Schemes* (Opcije politika za sheme studentskih zajmova). Paris: International Institute for Educational Planning (Pariz: Mđeuanrodni institut za obrazovno planiranje), UNESCO.
- Ziegele, Frank. 2007. godine. “Funding Higher Education in Crna Gora: Challenges – Models – Next Steps” („Finansiranje visokog obrazovanja u Crnoj Gori. Izazovi – modeli – naredni koraci“). Izvještaj pripremljen za Svjetsku banku.

THE WORLD BANK
1818 H Street, NW
Washington, DC 20433

www.worldbank.org/education

U ovom dokumentu istražuju se izazovi sa kojima se suočavaju Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Crna Gora i Rumunija, Srbija i Slovenija, da bi imale radnu snagu sa znatnim brojem ljudi sa visokoškolskim kvalifikacijama. Ti ljudi će, međutim, biti potrebni za zadovoljavanje rastuće potražnje za visokostručnom radnom snagom i radi pružanja podrške ekonomskom rastu. Brzo smanjivanje veličine dobnih skupina mladih dodatno otežava problem vezan za nisku stopu diplomiranja i često prisutne niske stope upisa, spor rast u privatnim institucijama i cijeli spektar ozbiljnih pitanja vezanih za kvalitet. Uz to, sistemi za istraživanje i razvoj u regionu jugoistočne Evrope daju mali doprinos konkurentnosti svojih zemalja kroz inovacije. U dokumentu se predlaže spektar opcija za politike. One uključuju pravno restrukturiranje univerziteta, uz davanja visokog stepena prioriteta odgovarajućoj implementaciji Bolonjskog procesa, kao načina za unapređivanje kvaliteta nastave i učenja; reformu sistema finansiranja da bi sistemi visokog obrazovanja bili u stanju da bolje reaguju na potrebe i da bi bili efikasniji; te identifikacija odgovarajuće uloge za institucije privatnog sektora. U oblasti istraživanja i razvoja više naglaska bi trebalo da se stavlja na prilagođavanje postojećeg znanja, umjesto na inovacije i stvaranje novog znanja, što bi se moglo postići i podržati samo u par izabranih oblasti. Realizacija reformskog programa koji je okvirno dat u prethodnom dijelu teksta će zahtijevati vrijeme i, posebno, znatne dodatne resurse. To predstavlja argument za dobro dizajniranu strategiju implementacije i podjelu troškova kroz regionalnu saradnju. Svjetska banka namjerava da iskoristi ovaj analitički dokument kao osnovu za diskusiju sa zemljama zapadnog Balkana.

The findings, interpretations and conclusions expressed in this paper are entirely those of the authors and should not be attributed in any manner to the World Bank, its affiliated organizations or to the members of its board of executive directors or the countries they represent.

Copies of this publications may be obtained in hard copy through the Education Advisory Service (eservice@worldbank.org) and electronically through the World Bank Education website (www.worldbank.org/education).